

Michał Wenklar

Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie w latach 1945–1955. Struktura i główne kierunki działań operacyjnych

Tarnów został zajęty przez wojska sowieckie 18 stycznia 1945 r. Tego samego dnia powstały w mieście pierwsze struktury Milicji Obywatelskiej oraz Urzędu Bezpieczeństwa¹. Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie był organizowany przez utworzoną rozkazem z 13 stycznia 1945 r. Grupę Operacyjną, składającą się głównie z funkcjonariuszy UB pełniących wcześniej służbę na Rzeszowszczyźnie². Kierownikiem Grupy Operacyjnej był absolwent kursu NKWD w Kujbyszewie, sowiecki żołnierz polskiego pochodzenia chor. Stanisław Kroch³, poprzednio oficer śledczy Sekcji 7 WUBP w Rzeszowie. Jego zastępcą był por. Jan Paduch, były żołnierz Gwardii Ludowej, poprzednio kierownik PUBP w Kolbuszowej⁴. Byłym funkcjonariuszem UB w Kolbuszowej był również Stanisław Pomykała⁵, późniejszy

¹ J. Depo, *Walka organów Bezpieczeństwa Publicznego i Wojska Polskiego z podziemiem zbrojnym w województwie krakowskim w latach 1945–1955*, Warszawa 1986 (mps pracy doktorskiej), s. 136.

² Rozkaz personalny MBP nr 7 z dnia 13 stycznia 1945 r. [w:] *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Rzeszowszczyźnie (sierpień 1944 – lipiec 1945)*, oprac. D. Iwaneczko, Z. Nawrocki, Rzeszów 2005, s. 339.

³ Stanisław Kroch, ur. 1 I 1921 r., szczegółowy biogram zob. M. Wenklar, *Szefowie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Powiatowego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie w latach 1945–1956*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej” 2006, nr 2/4, s. 127–150.

⁴ Jerzy Depo, a za nim współcześni badacze, błędnie podają, że Jan Paduch był kierownikiem Grupy Operacyjnej w Tarnowie (zob. J. Depo, *op. cit.*, s. 136; M. Korcuć, *Zostańcie wierni tylko Polsce... Niepodległościowe oddziały partyzanckie w Krakowskim (1944–1947)*, Kraków 2002, s. 119). Tymczasem rozkazy personalne WUBP w Krakowie i MBP potwierdzają, że Paduch był jedynie zastępcą kierownika grupy (AIPN Kr, 140/23, Rozkazy personalne WUBP Kraków z 1945 r., k. 14; AIPN Kr, 140/2, Rozkazy personalne b. MBP z lat 1945, 1946, k. 6). Więcej na temat Jana Paducha zob. M. Krzysztofiński, *Dziś a nie jutro trzeba atakować wroga. „Szlak bojowy” grupy GL „Iskra” na Rzeszowszczyźnie*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 3–4, s. 61, przyp. 7 oraz *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1, 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 263.

⁵ Stanisław Pomykała, s. Jana, ur. 1 II 1920 r. w Przewrotnem, pow. Kolbuszowa, w UB kolejno kierownik Sekcji 7 PUBP w Kolbuszowej (od 13 XII 1944 r.), wywiadowca Grupy Operacyjnej UB

kierownik Sekcji 2 w Tarnowie, a wśród członków Grupy Operacyjnej znajdował się także Stefan Lewicki⁶, późniejszy zastępca kierownika tarnowskiego PUBP. Kroch był kierownikiem PUBP do 15 czerwca 1945 r., następnie funkcję tę pełnił, choć nie został na niej formalnie zatwierdzony, Ludwik Wojtasow⁷.

Według raportu informatora Zrzeszenia „WiN” tarnowska bezpieka na przełomie maja i czerwca 1945 r. liczyła czterdziestu pracowników, w tym dziesięć młodych kobiet spełniających funkcje maszynistek i sekretarek prowadzących ewidencje⁸. Funkcjonariusze UB uzbrojeni byli w sześć pistoletów maszynowych typu pepesza, trzy niemieckie MP i jednego stena oraz po karabinie na każdego pracownika. Na jesieni tego roku funkcjonariuszy operacyjnych było czterdziestu pięciu, a sekretariat miał składać się z sekretarza i trzech maszynistek⁹.

Początkowo PUBP w Tarnowie organizacyjnie dzielił się na sześć sekcji operacyjnych, odpowiadających odpowiednim strukturom WUBP w Krakowie. Sekcja 1 zajmowała się przede wszystkim identyfikacją współpracowników hitlerowskiego okupanta (volksdeutsch, deutschstämmigów, konfidentów gestapo, ukraińskich nacjonalistów, a także tzw. granatowych policjantów)¹⁰. Sekcja 2 zajmowała się zwalczaniem podziemia niepodległościowego¹¹. Sekcja 3 rozpracowywała partie polityczne – PSL, PPS, SL¹². Sekcja 4 miała na celu ochronę przemysłu i większych zakładów pracy, skupiając się na wykrywaniu potencjalnych aktów dywersji i sabotaży. Sekcja 5 pracowała „po linii” rolnictwa, czuwając nad przebiegiem reformy rolnej, ale też rozpracowując członków spółdzielni Związku Samopomocy Chłopskiej i Stronnictwa Ludowego¹³. Do Sekcji 6 należały sprawy związane z transportem i komunikacją – zajmowała się przede wszystkim koleją, ale też Obwodowym Urzędem Pocztowym, Rejonowym Urzędem Telegrafii i Telefonów oraz komunikacją samochodową¹⁴. Prawdopodobnie w czerwcu 1945 r. utworzono w PUBP w Tarnowie Sekcję do Walki z Bandytyzmem (WB), która przejęła od Sekcji 2 zadanie zwalczania oddziałów zbrojnych podziemia

w Tarnowie (od 13 I 1945 r.), kierownik Sekcji 2 PUBP w Tarnowie (od 11 VI 1945 r.). Zginął w zasadzce oddziału „Huragan” 1 VIII 1945 r. w Ryglicach (AIPN Kr, 0149/392, Akta osobowe Stanisława Pomykały).

⁶ Stefan Lewicki, s. Antoniego, ur. 2 IX 1905 r. w Bychawie, pow. Lublin. Przebieg służby: wywiadowca PUBP w Mielcu (od 25 XI 1944 r.), wywiadowca Grupy Operacyjnej UB w Tarnowie (od 13 I 1945 r.), zastępca kierownika PUBP w Tarnowie (od 15 III 1945 r.). Zwolniony za zdradę tajemnicy służbowej 24 VIII 1945 r. (AIPN Kr, 0149/493, Akta osobowe Stefana Lewickiego).

⁷ Ludwik Wojtasow, ur. 3 II 1913 r., szczegółowy biogram zob. M. Wenklar, *Szefowie...*

⁸ AIPN Kr, 07/1856, Akta kontrolno-śledcze p-ko W. Kowalowi i M. Kowal, t. 3, k. 243.

⁹ AIPN Kr, 07/1856, Spis pracowników Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie, k. 264.

¹⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 1, Raport operatywny Sekcji 1, 2 V 1945 r., k. 3.

¹¹ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operatywny Sekcji 2, 4 V 1945 r., k. 2.

¹² AIPN Kr, 028/1, t. 4, Raport operatywny Sekcji 3 nr 17, b.d., k. 17.

¹³ AIPN Kr, 028/1, t. 10, cz. I, Raport operatywny Sekcji 5 nr 1, b.d., k. 3.

¹⁴ AIPN Kr, 028/1, t. 10, cz. I, Raport operatywny Sekcji 6 nr 14, b.d., k. 12.

niepodległościowego, a ponadto zajmowała się likwidacją grup o charakterze rabunkowym¹⁵.

Kierownikiem Sekcji 1 był początkowo Marian Lechowicz¹⁶, a w maju 1945 r. został nim Bolesław Burza¹⁷. W październiku 1945 r. praca liczącej dwóch funkcjonariuszy Sekcji 1 uległa *de facto* zawieszeniu, ponieważ Burza objął funkcję obserwatora przy Komisji Likwidacyjnej AK w Tarnowie, a drugi pracownik Sekcji, Tadeusz Grabczyński¹⁸, został wysłany na kurs do Centralnej Szkoły MBP w Łodzi. Sytuacja ta zmieniła się pod koniec roku, kiedy liczba pracowników Sekcji 1 wzrosła do czterech¹⁹. Pierwszym kierownikiem Sekcji 2 był Ludwik Wojtasow, który 30 czerwca 1945 r. zaczął pełnić obowiązki kierownika PUBP. Po nim Sekcją 2 kierował Stanisław Pomykała²⁰, a gdy ten został zastrzelony, o czym będzie mowa poniżej, kierownictwo Sekcji objął 17 sierpnia 1945 r. Roman Rubacha²¹. Do czerwca 1945 r. kierownikiem Sekcji 3 był Aleksander Jakubczak, a po nim Julian Świątek²². Sekcją 4 kierował w 1945 r. Józef Chłopicki²³, Sekcją 5 – Bronisław Sowa²⁴, a Sekcją 6 –

¹⁵ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operacyjny Sekcji WB za okres od 10 do 15 VI 1945 r., b.d., k. 8.

¹⁶ Marian Lechowicz, s. Michała, ur. 8 III 1920 r. w Tłumaczu. Przebieg służby: kierownik Sekcji 1 PUBP w Tarnowie (od 15 III 1945 r.), wartownik PUBP w Tarnowie (od maja 1945 r.), referent PUBP w Tarnowie (od 1 I 1946 r.), słuchacz III kursu Szkoły Specjalnej przy WUBP w Krakowie, referent PUBP w Bochni – od 3 V 1946 r. (AIPN Kr, Karta ewidencyjna 101-200 Mariana Lechowicza).

¹⁷ Bolesław Burza, s. Piotra, ur. 3 XI 1910 r. w Tarnowie, nauczyciel, żołnierz w kampanii wrześniowej, w UB od 21 II 1945 r. Przebieg służby: sekretarz PUBP w Tarnowie (od 1 III 1945 r.), kierownik Sekcji 1 (od 20 V 1945 r.), słuchacz II Kursu Szkoły Specjalnej przy WUBP w Krakowie (od 1 I 1946 r.). 7 III 1946 r. wydalony z resortu jako podejrzany o współpracę z Niemcami (AIPN Kr, 048/100, Akta osobowe Bolesława Burzy).

¹⁸ Tadeusz Grabczyński, s. Zygmunta, ur. 22 XI 1918 r. w Tarnowie, robotnik, lekkoatleta amator. Przebieg służby: funkcjonariusz PUBP w Tarnowie (od 15 II 1945 r.), referent gminny PUBP w Tarnowie (od 16 IV 1945 r.), referent Sekcji 1 PUBP w Tarnowie, słuchacz Centralnej Szkoły MBP (od 20 X 1945 r.). Wydalony z resortu 30 VIII 1946 r. (AIPN Kr, 057/469, Akta osobowe Tadeusza Grabczyńskiego).

¹⁹ AIPN Kr, 028/1, t. 1, Raport operacyjny Sekcji 1 z 23 V 1945 r., k. 7; Sprawozdanie z pracy Sekcji 1 za okres od 1 do 31 XII 1945 r., b.d., k. 137.

²⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operacyjny Sekcji 2, 25 VI 1945 r., k. 10.

²¹ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operacyjny, 21 VIII 1945 r., k. 38. Roman Rubacha, s. Wincentego, ur. 15 X 1922 r. w Tarnowie, przebieg służby zob. W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, M. Wenklar, *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego* (w druku).

²² AIPN Kr, 028/1, t. 4, Raport operacyjny nr 17, b.d., k. 17. Julian Świątek, s. Jana, ur. 1 VII 1925 r. w Rzędzinie. Przebieg służby: referent PUBP w Tarnowie (od 4 VI 1945 r.), kierownik Sekcji 3 PUBP w Tarnowie (od 23 VII 1945 r.), kierownik Wydziału V PUBP w Tarnowie (od 1 I 1946 r.), zastępca szefa PUBP w Tarnowie (od 16 I 1946 r.). Zastrzelony przez oddział osłony WiN 28 III 1946 r. (AIPN Kr, 0149/530, Akta osobowe Juliana Świątka).

²³ Józef Chłopicki, s. Jana, ur. 10 VII 1914 r. w Tarnowie. Przebieg służby: referent gminny PUBP w Tarnowie (od 1 III 1945 r.), st. referent PUBP w Tarnowie (od 1 IX 1945 r.), kierownik Sekcji 4 PUBP w Tarnowie (grudzień 1945 r.), st. referent PUBP w Tarnowie (od 1 IV 1946 r.), słuchacz kursu w CW MBP (od października 1946 do marca 1947 r.), później funkcjonariusz PUBP w Myślenicach (AIPN Kr, Karta ewidencyjna 0162-74 Józefa Chłopickiego).

²⁴ Bronisław Sowa, funkcjonariusz PUBP w Tarnowie od 6 VI 1945 r., st. referent Sekcji 5 PUBP w Tarnowie od 1 IX 1945 r. (AIPN Kr, 140/23, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie z 1945 r.).

Stanisław Klósek²⁵. Kierownikiem Sekcji WB, po jej zorganizowaniu, został Tadeusz Płaszyński²⁶.

7 sierpnia 1945 r. utworzono dodatkowo Sekcję 7, do zadań której należały obserwacja i zatrzymanie osób podejrzanych. Jej kierownikiem został st. referent Bolesław Bydliński²⁷. Sekcja 7 opracowywała również informacje dla PUBP z innych powiatów, np. w październiku 1945 r. przygotowywała opinię nt. pochodzących z Tarnowskiego studentów Politechniki Śląskiej dla PUBP w Gliwicach²⁸. Prowadzenie śledztw powierzono nowo utworzonej Sekcji Śledczej, nazywanej również Sekcją 8.

Większe zmiany organizacyjne nastąpiły w styczniu 1946 r., kiedy w ślad za reorganizacją w MBP i WUBP, zapoczątkowaną rozkazem ministra z 6 września 1945 r., również w Tarnowie powołano odrębne referaty łączące w sobie dotychczasowe sekcje. Z Sekcji 1 i 7 stworzono Referat I, z Sekcji 2 i WB – Referat III, z Sekcji 3 – Referat V, a z Sekcji 4, 5 i 6 – Referat Ekonomiczny, przemianowany w marcu tego roku na Referat IV²⁹. Jednostki te w sprawozdaniach PUBP określano mianem wydziałów, na wzór struktury WUBP, dopiero pod koniec maja 1946 r. do powszechnego użycia weszła nazwa referat. Ponadto w 1952 r. zmienił nazwę sam urząd – od 1 maja tego roku formalnie obowiązywała nazwa Urząd Bezpieczeństwa Publicznego na Miasto i Powiat Tarnów³⁰. W sprawozdaniach jednak nazwa PUBP jest używana do końca 1952 r.

Referat I PUBP (a następnie UBP MiP) dzielił się na dwie sekcje – pierwsza zajmowała się osobami współpracującymi z okupantem, a druga podejrzany o współpracę z obcym wywiadem³¹. Referat III posiadał trzy sekcje – pierwsza rozpracowała podziemne ugrupowania zbrojne, druga Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” oraz środowiska poakowskie, a trzecia konspirację ruchu narodowego, głównie NSZ³². Na

²⁵ AIPN Kr, 028/1, t. 10, cz. 1, Raport operacyjny PUBP w Tarnowie nr 1, b.d., k. 3; Raport operacyjny PUBP w Tarnowie nr 14, b.d., k. 12. Stanisław Klósek, s. Jana, ur. 18 XI 1911 r. w Grabnie, pow. Brzesko. Przebieg służby: referent PUBP w Tarnowie (od 1 III 1945 r.), kierownik Sekcji 6 PUBP w Tarnowie (od 10 V 1945 r.), referent PUBP w Tarnowie (od 1 I 1946 r.), słuchacz V Kursu Szkoły Specjalnej przy WUBP w Krakowie (maj 1946 r.), st. referent PUBP w Tarnowie (od 13 V 1946 r.), referent placówki kolejowej PUBP w Tarnowie (od 1 X 1947 r.), referent Referatu IV PUBP w Dąbrowie Tarnowskiej (od 12 VII 1948 r.), st. referent Wydziału IV WUBP w Krakowie (od 1 VII 1950 r.), referent gminy Wierzchosławice w PUBP w Tarnowie (od 1 V 1952 r.), referent Sekcji 4 PUdsBP w Tarnowie (od 1 IV 1955 r.), oficer operacyjny Sekcji 4 PUdsBP w Tarnowie (od 1 IV 1956 r.), funkcjonariusz MO (od 1 IV 1956 r.). Zwolniony 3 XI 1963 r. (AIPN Kr, 0151/193, Akta osobowe Stanisława Klóska).

²⁶ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operacyjny Sekcji WB za okres od 10 do 15 VI 1945 r. b.d., k. 8.

²⁷ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operacyjny nr 1, b.d., k. 24.

²⁸ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operacyjny nr 19, 11 X 1945 r., k. 144, 145.

²⁹ AIPN Kr, 028/1, t. 1, Sprawozdanie z pracy Wydziału I za okres od 30 XII 1945 do 30 I 1946 r., k. 140; t. 12, Sprawozdanie pięciodniowe Wydziału V PUBP w Tarnowie za okres od 25 do 31 I 1946 r., b.d., k. 4–6; t. 10, cz. I, Raport operacyjny Wydziału Ekonomicznego PUBP w Tarnowie za okres od 5 do 10 I 1946 r., k. 75.

³⁰ AIPN Kr, 057/1520, Akta osobowe Stefana Stawarczyka, Wniosek dotyczący zmiany nazwy funkcji szefa PUBP Stefana Stawarczyka na szefa UBP na Miasto i Powiat Tarnów, 24 IV 1952 r., k. 144.

³¹ AIPN Kr, 028/1, t. 1, Sprawozdanie po linii Wydziału I, 21 V 1947 r., k. 185, 186.

³² AIPN Kr, 028/1, t. 6, Sprawozdania miesięczne Referatu III z 1948 r.

Referat IV składało się sześć sekcji – pierwsza i druga zabezpieczały duże zakłady produkcyjne przemysłu naftowego, energetycznego i chemicznego, trzecia zajmowała się handlem i spółdzielczością, czwarta skarbowością i bankowością, piąta majątkami państwowymi, leśnictwem i tartakami, a szósta pocztą i komunikacją³³. Referat V dzielił się na pięć sekcji. Sekcja 1 zajmowała się partiami robotniczymi – PPR i PPS, Sekcja 2 partiami ludowymi – PSL i SL, Sekcja 3 administracją rządową i samorządową w powiecie, Sekcja 4 organizacjami młodzieżowymi, a Sekcja 5 Kościołem³⁴.

15 maja 1946 r. utworzono w Tarnowie Placówkę Ekspozytury Kolejowej Bezpieczeństwa Publicznego. Początkowo miał ją objąć Marian Blant, ale został aresztowany za pijaństwo. Jej kierownictwo objął więc Stanisław Kłósek, mając do pomocy Piotra Kłęczara³⁵. Placówka Ekspozytury Kolejowej prowadziła dochodzenia w sprawach wszelkich wypadków na kolei, badała poglądy i działalność pracowników kolejnictwa. W styczniu 1949 r. Placówka Ekspozytury została przemianowana na Referat Kolejowy, którego kierownikiem był Kłęczar. Dodatkowo w grudniu 1949 r. w Warsztatach Kolejowych założono Referat Ochrony, który przejął część zagadnień. W styczniu 1950 r. zmieniono nazwę Referatu Kolejowego na Referat Komunikacyjny – do jego właściwości doszły sprawy komunikacyjne niedotyczące kolei. Już w marcu nastąpiła kolejna zmiana w nazwie – na Referat VIII. Dzielił się on na dwie sekcje. Sekcja 1 przejęła dotychczasowe kompetencje Referatu Kolejowego, natomiast Sekcja 2 zajmowała się Wydziałem Komunikacyjnym Powiatowej Rady Narodowej, Rejonową Eksploatacją Dróg Publicznych, PKS Tarnów oraz Zakładem Eksploatacji Żwiru w Bogumiłowicach³⁶.

W opisany powyżej sposób przedstawiała się struktura pionów operacyjnych Urzędu Bezpieczeństwa w Tarnowie w latach 1945–1955. Poniżej zostaną przedstawione podstawowe kierunki działań podejmowanych przez te struktury.

³³ AIPN Kr, 028/1, t, 10, cz. 1, Raport miesięczny Referatu IV za okres od 1 do 31 VII 1947 r., k. 186–190.

³⁴ AIPN Kr, 028/1, t, 13, cz.1, Sprawozdania miesięczne Referatu V z 1947 r.

³⁵ Piotr Kłęczar, s. Jana, ur. 10 VII 1918 r. w m. Jeleń, pow. Chrzanów. Przebieg służby: wartownik PUBP w Chrzanowie (od 3 V 1945 r.), komendant plutonu PUBP w Chrzanowie (od 1 VIII 1945 r.), mł. referent Placówki Ekspozytury Kolejowej PUBP w Chrzanowie (od 20 VIII 1945 r.), referent Placówki Ekspozytury Kolejowej w Trzebnicy (od 29 II 1946 r.), st. referent PUBP w Tarnowie (od 17 X 1946 r.), st. referent Placówki Ekspozytury Kolejowej PUBP w Tarnowie (od 1 X 1947 r.), st. referent Referatu Kolejowego PUBP w Tarnowie (od 1 I 1949 r.), słuchacz Kursu Referatów Kolejowych w CW MBP (od 10 II 1949 r.), st. referent Referatu Komunikacji (VIII) PUBP w Tarnowie (od 15 I 1951 r.), st. referent RO Warsztaty Elektryczne PKP przy WUBP w Krakowie (od 1 V 1952 r.). Zdjęty dyscyplinarnie ze stanowiska i przeniesiony na stanowisko referenta Sekcji 2 Wydziału VIII WUBP w Krakowie (od 1 II 1953 r.). Zwolniony z resortu 31 XII 1953 r. (AIPN Kr, 057/722 Akta osobowe Piotra Kłęczara).

³⁶ AIPN Kr, 028/1, t, 14, cz. I, Sprawozdanie Placówki Ekspozytury Kolejowej w Tarnowie za okres od 15 V do 27 V 1946 r., b.d., k. 3; Raport miesięczny za okres 20 XII 1948 – 20 I 1949 r., k. 112; Sprawozdanie miesięczne za okres od 25 XII 1950 do 25 I 1951 r., k. 292; Sprawozdanie miesięczne za okres od 25 III do 25 IV 1951 r., k. 331.

Kontrwywiad

Zagadnieniami określanymi mianem „kontrwywiadowczych” w tarnowskim UB zajmowały się kolejno, jak wspomniano, Sekcja I i Referat I. W latach tużpowojennych działalność tego pionu dzieliła się na dwa zakresy. Po pierwsze rozpracowywano byłych współpracowników okupanta, po drugie – osoby podejrzane, według kategorii komunistycznego aparatu represji, o współpracę z obcym wywiadem na szkodę państwa.

Do współpracowników Niemców hitlerowskich zaliczano przede wszystkim osoby, które w trakcie okupacji przystąpiły do jednej z kategorii narodowości niemieckiej. Szczególnie poszukiwano tych, którym na podstawie zebranych materiałów można było udowodnić działalność na szkodę Polaków, np. konfidentów gestapo czy kripo. Ewidencjonowano i rozpracowywano pracowników niemieckiej administracji, organizacji Todta, przychylnie nastawionych do Niemców sołtysów oraz tzw. granatowych policjantów.

W sierpniu 1948 r. Referat I miał zewidencjonowanych 104 byłych granatowych policjantów, 106 osób podejrzanych o współpracę z gestapo oraz ponad dwa tysiące osób, które w czasie wojny dobrowolnie ubiegały się o przyznanie narodowości niemieckiej³⁷. Osoby te rozpracowywano w ramach dwóch spraw obiektowych: RO-1 „Asy” (współpracownicy gestapo i kripo) i RO-2 „Osadnicy” (volksdeutsche)³⁸. Do grupy współpracowników okupanta UB zaliczał również sprawujące funkcje w administracji bądź służbach porządkowych osoby deklarujące w czasie wojny narodowość ukraińską, uprzywilejowaną przez okupanta. W Tarnowskim mniej było takich osób niż choćby w sąsiednich powiatach gorlickim czy jasielskim, tym niemniej zdarzały się. Do 1950 r. w ramach RO-1 „Asy” rozpracowywano także byłych funkcjonariuszy oraz słuchaczy szkoły kolaboracyjnego Batalionu 202³⁹.

Często zebrane materiały dotyczące kompromitującej działalności w czasie wojny pozwalały funkcjonariuszom zwerbować daną osobę do współpracy. Rozpracowania różnego rodzaju współpracowników Niemców skończyły się w tarnowskim PUBP na początku lat pięćdziesiątych, a pion „kontrwywiadowczy” skoncentrował się odtąd na potencjalnej działalności obcego wywiadu.

Kategorie osób z zasady podejrzanych przez Urząd Bezpieczeństwa o współpracę z wywiadem obcych państw (oczywiście jako obcych nie uznawano państw bloku

³⁷ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 30 VI do 31 VIII 1948 r., b.d., k. 24–25.

³⁸ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 25 VII do 25 VIII 1949 r., b.d., k. 67–70.

³⁹ Batalion 202 – Schutzmannschaftsbatallion 202, utworzony na wiosnę 1942 r. w Kochanówce k. Dębicy. Formacja kolaboracyjna o charakterze policyjnym, sformowana z Polaków. Od początku 1943 r. wykorzystywana w zwalczaniu OUN-UPA na Wołyniu, na początku 1944 r. rozbita przez Armię Czerwoną, jej resztki wycofano do Lwowa (G. Motyka, *Polski policjant na Wołyniu*, „Karta” 1998, nr 24, s. 126–128).

wschodniego z ZSRS na czele) były wyjątkowo szerokie. Zaliczano tu przede wszystkim osoby powracające z zagranicy: żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (często określanych przez funkcjonariuszy UB uogólniającym mianem „andersowców”), repatriantów cywilnych z państw zachodnich, żołnierzy powracających z niemieckich obozów jenieckich. Obok nich w grupie tej znajdowały się osoby posiadające obce obywatelstwo oraz kontaktujące się z ambasadami obcych państw, głównie w celu emigracji. Rozpracowywano także żydowską i ukraińską mniejszość narodową oraz tzw. białą emigrację, czyli Rosjan, którzy znaleźli się na terenie Polski po przejęciu władzy w Rosji przez bolszewików.

Pod koniec 1949 r. tarnowscy funkcjonariusze UB dysponowali listą 148 osób, które zadeklarowały w czasie wojny narodowość ukraińską. Objęci oni byli rozpracowaniem obiektywnym RO-3 „Związek”⁴⁰. W raportach Referatu I pojawia się czternaście osób zaliczonych do białej emigracji, w tym domniemany były pułkownik wojsk carskich, zbiegły po rewolucji 1917 r. z Rosji, Władysław Klimenko⁴¹. W grudniu 1949 r. sprawy Ukraińców podejrzanych o działalność w ukraińskich organizacjach nacjonalistycznych (OUN-UPA) zostały przekazane do Referatu III, natomiast w Referacie I pozostali jedynie ci oskarżani o współpracę z okupantem⁴².

W obszarze zainteresowania omawianego pionu tarnowskiego UB znajdowali się także przedwojenni oficerowie (szczególnie II Oddziału Wojska Polskiego), policjanci z tzw. defy, żołnierze Korpusu Ochrony Pogranicza i pracownicy referatów bezpieczeństwa przy starostwie. Zajmowano się nimi w ramach założonego jesienią 1949 r. rozpracowania obiektywnego „Targowica”. Na terenie powiatu tarnowskiego w 1949 r. funkcjonariusze UB zewidencjonowali 9 pracowników i 11 współpracowników „Dwójki”, 16 podoficerów i 80 oficerów KOP, 2 aspirantów policji, 1 pracownika i 4 konfidentów „defy” oraz 3 pracowników Referatu Bezpieczeństwa⁴³. Zwyczajni policjanci, od aspiranta wzwyż, wspólnie z policjantami granatowymi z czasu okupacji stanowili przedmiot zainteresowania rozpracowania obiektywnego „Granat”⁴⁴. Referat I interesował się w końcu wszystkimi osobami posiadającymi jakiegokolwiek, również rodzinne, kontakty z zagranicą, a jako instytucje współpracujące z organizacjami zagranicznymi rozpracowywano Państwowy Urząd Repatriacyjny oraz „Caritas”.

Wspomniany raport Referatu I wymieniający istniejące w powiecie środowiska podejrzane o współpracę z obcym wywiadem podawał następujące wyliczenia dotyczące osób przebywających na terenie powiatu tarnowskiego: 137 „andersowców”, 67 byłych żołnierzy Armii Polskiej w Wielkiej Brytanii, 45 byłych żołnierzy Armii Polskiej

⁴⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 25 X do 24 XI 1949 r., k. 81–85.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 26 XI do 24 XII 1949 r., k. 86–90.

⁴³ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 25 X do 24 XI 1949 r., b.d., k. 81–85.

⁴⁴ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 25 VII do 25 VIII 1949 r., b.d., k. 67–70.

we Francji, 52 obywateli amerykańskich, po kilka osób posiadających obywatelstwo czecosłowackie, francuskie, szwajcarskie, belgijskie oraz po jednym Bułgarze i Kubańczyku⁴⁵.

UB szczególnie interesował się tymi przedstawicielami wymienionych środowisk, którzy zajmowali kierownicze stanowiska w organach administracji albo w przemyśle. Przykładem pierwszego typu może być sprawa rozpracowania agencyjnego o kryptonimie „Wywiadowcy”, w ramach której funkcjonariusze Referatu I w latach 1949–1953 prowadzili rozpracowanie grupy byłych żołnierzy i przedstawicieli Rządu RP w Palestynie, m.in. pierwszego powojennego prezydenta miasta Kazimierza Jaroszewskiego, byłego delegata Rządu RP w Palestynie.

W listopadzie 1949 r. połączono rozpracowania obiektowe dotyczące żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (RO „0-46”) i repatriantów cywilnych z Zachodu (RO „Przybyli”) w jedno rozpracowanie obiektowe „Zachód”⁴⁶. Logikę, która kierowała prowadzącymi to rozpracowanie funkcjonariuszami, dobrze przedstawia sprawozdanie z sytuacji ogólnej Referatu I PUBP w Tarnowie ze stycznia 1951 r.: „[...] jak wiemy, ludzie, którzy w okresie okupacji niemieckiej przebywali poza granicami Państwa Polskiego, będąc wcieleni do służby Polskich Sił Zbrojnych za granicą pod dowództwem generała Andersa i Maczka, z chwilą powrotu do kraju zostali oni wykorzystani, a mówiąc naszym językiem – zostali oni zawerbowani do pracy szpiegowskiej na rzecz wywiadu anglo-amerykańskiego.

Przyjeżdżając zaś na teren naszego kraju, uplasowali się oni w przeważającej części wokół obiektów przemysłowych lub też bezpośrednio zaangażowali się do pracy w tychże obiektach, zajmując w nich niejednokrotnie kierownicze stanowiska, lub też wdarli się oni do miejsc pracy, które stanowią właśnie tajemnicę państwową pod względem produkcji oraz rozbudowy i wszelkich planowości. Przez to, że mają oni udogodniony dostęp do wszelkich tajnych dokumentów, mają oni tym samym dobre pole do popisu dla obcego wywiadu, informując państwa zagraniczne o wszelkich pracach i zamierzeniach naszego państwa”⁴⁷.

W ramach RO „Columbia” Referat I zajmował się osobami utrzymującymi kontakt z mieszkańcami USA, starającymi się o amerykańską wizę i amerykańskimi obywatelami. We wrześniu 1950 r. zewidencjonowano ich odpowiednio: 406, 22 i 1⁴⁸.

W latach 1949–1952 tarnowski PUBP prowadził rozpracowanie obiektowe „Emigrant”, dotyczące repatriantów, którzy przed wojną pracowali za granicą, głównie

⁴⁵ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 30 VI do 31 VIII 1948 r., b.d., k. 24–25.

⁴⁶ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 25 X do 24 XI 1949 r., b.d., k. 81–85.

⁴⁷ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Sprawozdanie z sytuacji ogólnej Referatu I PUBP w Tarnowie, 17 II 1951 r., k. 160.

⁴⁸ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 1 do 30 IX 1950 r., b.d., k. 133–138.

robotników z północnej Francji. W ramach tego rozpracowania funkcjonariusze UB nie podejmowali wielu działań, bowiem członkowie tej grupy, w znacznej mierze byli działacze Francuskiej Partii Komunistycznej, okazali się niezwykle pozytywnie nastawieni do ówczesnego ustroju Polski i masowo wstępowali do PZPR. Działania operacyjne podjęto jedynie wobec Ludwika Blumenfelda w ramach sprawy „Francuz”⁴⁹.

W 1950 r. rozpoczęto prowadzenie profilaktycznych spraw obiektowych wobec protestanckich związków wyznaniowych, przez funkcjonariuszy UB określanych mianem sekt, istniejących na terenie powiatu. Sprawy te to: RO „Sobota” (liczący czterdzieści cztery osoby zbór baptystów w Tarnowie), RO „Poszukiwacz” (dwunastu metodystów z Tarnowa), RO „A-7” (dwóch adwentystów dnia siódmego z Mościc), RO „Królestwo” (czterech świadków Jehowy z Tarnowa) oraz RO „Fanatyk” (pięćosobowy zbór badaczy Pisma Świętego z Pleśnej)⁵⁰.

Z upływem kolejnych lat po zakończeniu II wojny światowej zmniejszała się grupa osób będących w zainteresowaniu UB ze względu na wojenną czy przedwojenną działalność. W listopadzie 1952 r. następująco wyliczano „bazę dla obcego wywiadu”: 22 repatriantów z Zachodu, 5 volksdeutschy, 5 „szóstkarzy”⁵¹, 4 „dwójkarzy”, 2 byłych policjantów, 2 byłych żołnierzy RAF oraz 25 byłych jeńców obozów w Lubece, Murnau i Woldenbergu⁵².

W 1954 r. zakończono dwie sprawy: „Anders” – przeciwko środowisku żołnierzy II Korpusu pracujących w Zakładach Mechanicznych, i „Szpieg” – dotyczącą przedwojennego oficera pracującego w Zakładach Azotowych w Mościcach, uznając, że figuranci tych spraw mają jedynie „niechlubną” przeszłość i zdarzają się im „wrogie” wypowiedzi, z pewnością nie prowadzą jednak działalności szpiegowskiej⁵³.

Podziemie

Zwalczaniem politycznego oraz zbrojnego podziemia niepodległościowego zajmowała się początkowo w tarnowskim PUBP Sekcja 2, kierowana przez Ludwika Wojtasowa, a następnie przez Stanisława Pomykałę. Pierwotnie do zadań Sekcji 2 należało głównie rozpracowywanie struktur Armii Krajowej w rejonie Tarnowa, starała się

⁴⁹ AIPN Kr, 028/1, t. 3, Część opisowa raportu sprawozdawczego Referatu I za luty 1952 r., b.d., k. 8–12.

⁵⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 2, Meldunek sytuacyjny Referatu I za okres od 24 XII 1949 do 24 I 1950 r., b.d., k. 81–95.

⁵¹ Oficerowie Oddziału VI Sztabu Naczelnego Wodza w latach 1939–1945 zajmujący się sprawami kraju.

⁵² AIPN Kr, 028/1, t. 3, Sprawozdanie o rezultatach pracy agencyjno-operacyjnej Referatu I PUBP w Tarnowie za listopad 1952 r., b.d., k. 46–50.

⁵³ AIPN Kr, 028/1, t. 20, Sprawozdanie kwartalne UBP na Miasto i Powiat Tarnów za IV kwartał 1954 r., b.d., k. 311–322.

zatem pozyskiwać informatorów spośród byłych akowców oraz wprowadzać własnych agentów w środowiska akowskie. Koordynowała również akcję składania broni.

Jak świadczą pisma WUBP, działania Sekcji 2 były prowadzone w sposób chaotyczny i nieuporządkowany. W piśmie z 6 lipca 1945 r. kierownik WUBP mjr Jan Bielecki⁵⁴ i kierownik Sekcji 2 WUBP ppor. Roman Paszkiewicz⁵⁵ pisali do kierownika Sekcji 2 PUBP w Tarnowie: „Wasze raporty są skandaliczne, świadczą o zupełnym lekceważeniu obowiązków”. Tarnowskim funkcjonariuszom zarzucano, że nie informują wojewódzkich struktur UB, ilu mają zwerbowanych agentów i „po jakiej linii” oni pracują, jakie sprawy są poddane rozpracowaniu, ile osób i pod jakim zarzutem aresztowano⁵⁶.

Poważną porażką Sekcji 2 była próba likwidacji oddziału „Huragan” pod dowództwem Bronisława Pronobisa „Ikar”⁵⁷, złożonego z grupy więźniów – w większości byłych żołnierzy AK – którym udało się zbiec z tarnowskiego więzienia. 1 sierpnia 1945 r. kierownik Sekcji 2 por. Stanisław Pomykała wraz z jednym ze swoich pracowników, Andrzejem Norakiem⁵⁸, udał się do miejscowości Ryglice, w okolicy której przebywał oddział „Ikar”. Planowali zakonspirować się w tej miejscowości i spróbować bezpośrednio wejść w kontakt z oddziałem. Niefortunnie zatrzymali się w domu współpracownika „Ikar”, który przez swojego syna powiadomił go o obecności funkcjonariuszy UB. Pronobis urządził na nich zasadzkę na szosie Ryglice – Tarnów i wydał swoim żołnierzom rozkaz rozstrzelania złapanych ubowców.

Kiedy przez pięć dni Pomykała i Norak nie wracali do Tarnowa, zaniepokojeni pracownicy chcieli organizować poszukiwania, ale ówczesny kierownik PUBP Wojtasow raz odpowiadał, że wie dokładnie, gdzie znajdują się jego podwładni, innym razem, że Pomykała i Norak zdezerterowali i dołączyli do oddziału „Ikar”. Po trzech

⁵⁴ Jan Bielecki, s. Waclawa (właśc. Jan Frey), kierownik WUBP w Krakowie od 4 IV 1945 do 25 VIII 1946 r. Szczegółowy przebieg służby zob.: W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, *Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie*, Kraków 2006, s. 79.

⁵⁵ Roman Paszkiewicz, s. Mikołaja (właśc. Henryk Keller, s. Chaima), kierownik Sekcji 2 WUBP w Krakowie od 25 IV do IX 1945 r. Szczegółowy przebieg służby zob.: W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, *op. cit.*, s. 157.

⁵⁶ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Pismo kierownika WUBP w Krakowie mjr. Bieleckiego do PUBP w Tarnowie, 6 VII 1945 r., k. 14.

⁵⁷ Bolesław Pronobis „Ikar”, ur. 23 IV 1917 r. w Niwcach, pow. Będzin, żołnierz AK, aresztowany 6 V 1945 r. przez MO i osadzony w więzieniu Sądu Okręgowego w Tarnowie. Przy pomocy pracowniczki więzienia Alicji Niemczur zorganizował zbiorową ucieczkę, po której z części byłych więźniów o akowskiej przeszłości sformował oddział partyzancki działający w powiecie tarnowskim do stycznia 1946 r. Aresztowany 14 I 1946 r. i osadzony w więzieniu św. Michała w Krakowie, skąd został uwolniony w czasie akcji oddziału Jana Janusza „Siekiera” 18 VIII 1946 r. Ukrywał się w rodzinnych stronach w Zagłębiu. Ponownie aresztowany 13 XI 1946 przez WUBP w Katowicach. Wyrokiem WSR w Katowicach z 3 XII 1946 r. skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano (AIPN Kr, 074/125, Charakterystyka nr 126 organizacji „Huragan”, dowodzonej przez Bolesława Pronobisa „Ikar”; B. Satalecki, *Ucieczka z więzienia w Tarnowie 1/2 VII 1945*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 1998, nr 11, s. 49–69).

⁵⁸ Andrzej Norak, s. Andrzeja, ur. 19 VII 1945 r. w Markowicach, pow. Sanok, referent Sekcji 2 PUBP w Tarnowie (*Oddali życie w walce o nową Polskę*, Warszawa – Kraków 1987).

miesiącach znaleziono przypadkowo zwłoki funkcjonariuszy⁵⁹. Po śmierci Stanisława Pomykały kierownictwo Sekcji 2 objął 17 sierpnia 1945 r. Roman Rubacha⁶⁰.

Wydarzenia te niewątpliwie osłabiły działania tarnowskiego UB wymierzone w podziemie niepodległościowe, a ponadto podważyły pozycję kierownika Wojtasowa. Zresztą Wojtasow próbował na własną rękę rozpracować grupę „Huragan”, wręczając broń i zaświadczenia o pracy dla UB kilku osobom niekiedy o akowskiej przeszłości, w tym Alojzemu Flądrze oraz Alojzemu i Mieczysławowi Piszczkiewiczom, którzy współpracowali z „Ikarem” w trakcie ucieczki z więzienia. Jeden z nich – Mieczysław Piszczkiewicz – w czasie okupacji granatowy policjant, był podejrzany o działanie na szkodę Polaków. Inicjatywa Wojtasowa skończyła się tym, że dysponujący otrzymaną bronią „współpracownicy” dokonali kilku rekwizycji na konto UB, a następnie uciekli z Tarnowa. Zarzuty te były jednym z elementów postępowania, jakie toczono wobec Wojtasowa po usunięciu go ze stanowiska kierownika PUBP⁶¹.

W połowie 1945 r. utworzono w tarnowskim urzędzie osobną Sekcję do Walki z Bandytyzmem (Sekcja WB), która przejęła zadanie likwidacji wszelkich grup zbrojnych, pozostawiając Sekcji 2 zadania likwidacji konspiracji politycznej. Kierownikiem Sekcji WB został Tadeusz Płaszyński⁶².

W styczniu 1946 r. z Sekcji 2 i WB utworzono Referat III, nazywany początkowo Wydziałem III. Posiadał on trzy sekcje – pierwsza rozpracowała podziemne ugrupowania zbrojne, druga Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” oraz środowiska poakowskie, a trzecia konspirację związaną z ruchem narodowym, głównie NSZ⁶³.

Porażką funkcjonariuszy Referatu III okazała się próba zatrzymania grupy młodzieży podejrzanej o kontakty z Władysławem Pilchem „Szarym”⁶⁴ z NOW. 14 lutego 1946 r. pięciu funkcjonariuszy UB wtargnęło do mieszkania zajmowanego przez brata „Szarego”, Kazimierza Pilcha, w którym przebywało jeszcze trzech uczniów szkół średnich, w tym Tadeusz Bereś. W wyniku wymiany strzałów zastrzelony został ppor. Płaszyński, a ciężko ranny por. Zygmunt Siadek⁶⁵. Uczniom udało się zbiec,

⁵⁹ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport specjalny kierownika PUBP w Tarnowie, 8 VIII 1945 r., k. 32; AIPN Kr, 0149/153, Teczka personalna Ludwika Wojtasowa, Raport do MBP, 4 V 1946 r., k. 27.

⁶⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operatywny Sekcji WB, 21 VIII 1945 r., k. 38.

⁶¹ AIPN Kr, 110/1023, Akta w sprawie przeciwko Ludwikowi Wojtasowowi i innym, k. 18–91.

⁶² Tadeusz Płaszyński, ur. 18 XII 1909 r. w Stanisławowie, muzyk i trener jazdy konnej. Przebieg służby: referent gminny PUBP w Tarnowie (od 1 III 1945 r.), kierownik Sekcji WB (od 1 V 1945 r.). Zginął 14 II 1946 r. (AIPN Kr, Karta ewidencyjna 101/292 Tadeusza Płaszyńskiego).

⁶³ AIPN Kr, 028/1, t. 6, Sprawozdania miesięczne Referatu III z 1948 r. Należy zaznaczyć, że na terenie powiatu tarnowskiego nie występowały struktury NSZ. W czasie wojny miejscowe oddziały NOW zostały scalone z AK, a po wojnie istniało NZW.

⁶⁴ Władysław Pilch „Szary”, s. Jakuba, ur. 27 VI 1924 r., żołnierz NOW, a następnie dowódca własnego oddziału zbrojnego. Zatrzymany we wrześniu 1947 r. i skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano (F. Musiał, *Kwestionariusz osoby represjonowanej Kr/WSR/0348*).

⁶⁵ Zygmunt Siadek, s. Leopolda, ur. 10 IX 1924 r. w Tarnowie, wartownik PUBP w Tarnowie, a od 1 I 1946 r. referent kartoteki operatywnej (AIPN Kr, 140/23, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie z 1945 r.; AIPN Kr, 140/24, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie z 1946 r.).

z wyjątkiem postrzelonego Beresia. Ranny funkcjonariusz UB Siadek tego samego dnia zmarł w szpitalu, natomiast pobity przez ubowców, a następnie brutalnie przesłuchiwany Bereś zmarł następnego dnia wieczorem. 16 lutego zorganizowano pogrzeb funkcjonariuszy UB, w którym obowiązkowo brali udział uczniowie tarnowskich gimnazjów. Dwa dni później odbył się pogrzeb Beresia, który przekształcił się w spontaniczną manifestację tysiąca tarnowskiej młodzieży⁶⁶.

W lutym 1946 r. Referat V PUBP w Tarnowie zlikwidował harcerską organizację niepodległościową Związek Obrońców Ojczyzny, z którą wiązano również osobę Tadeusza Beresia. Referat III natomiast starał się dotrzeć do zakonspirowanych działaczy Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”, posiadającego w powiecie tarnowskim rozbudowaną strukturę. WiN w Tarnowie miał nawet w PUBP swojego informatora, Zygmunta Wójcika „Korkociąga”⁶⁷, który przekazywał konspiracyjnym działaczom plany i zamierzenia bezpieki. W marcu 1946 r. kierownik WiN na Tarnów Marian Borowiec „Myszka” otrzymał od „Korkociąga” meldunek, że za niedawnymi aresztowaniami wśród młodzieży harcerskiej stoi ppor. Julian Świątek, zastępca kierownika PUBP. Świątek miał być również bezpośrednim zabójcą żołnierza AK, działacza WiN Władysława Zatorskiego „Lawiny”⁶⁸ oraz miał posiadać listę byłych żołnierzy AK, których zamierzał aresztować. Ponadto „Korkociąg” informował, że Świątek jest na jego tropie i istnieje groźba dekonspiracji. W tej sytuacji kierownictwo WiN w powiecie tarnowskim, Eugeniusz Holik „Dobosz”⁶⁹ i Władysław Kowal „Rola”⁷⁰, wy-

⁶⁶ AIPN Kr, 028/2, t. 2, Meldunek specjalny kierownika PUBP w Tarnowie do Wydziału V WUBP w Krakowie z 15 II 1946 r., k. 85–88; M. Żychowska, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe w Tarnowskiem 1945–1956*, Tarnów 2001, s. 86–88.

⁶⁷ Zygmunt Wójcik „Korkociąg”, s. Zygmunta, żołnierz AK, informator WiN w tarnowskim PUBP. Pełnił funkcje zastępcy kierownika Sekcji WB (do I I 1946 r.), oficera śledczego (od I I do 23 V 1946 r.), referenta Sekcji I Wydziału III (od 23 V 1946 r.). W obawie przed dekonspiracją i aresztowaniem uciekł z PUBP 10 VIII 1946 r. (AIPN Kr, 0154/716, Akta osobowe Władysława Wiśniowskiego, Meldunek PUBP w Tarnowie do WUBP w Krakowie dotyczący Władysława Wiśniowskiego i Zygmunta Wójcika, 23 VIII 1946 r., k. 46).

⁶⁸ Władysław Łado-Zatorski „Lawina”, st. wachm., w czasie okupacji dowódca Placówki AK „Panterra” w Pleśnej, kwatermistrz batalionu AK „Barbara” w trakcie akcji „Burza”. Po wojnie organizator struktur poakowskich w Pleśnej. Zastrzelony przez UB 1 IX 1945 r. (A. Pietrzykowska, *Region tarnowski w okresie okupacji hitlerowskiej – polityka okupanta i ruch oporu*, Warszawa – Kraków 1984, wg indeksu; Z. Zblewski, *Tarnowska organizacja Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” w latach 1945–1948*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 1 (5), s. 147).

⁶⁹ Eugeniusz Holik „Dobosz”, oficer do zadań specjalnych Obwodu AK Tarnów od kwietnia 1943 r., oficer sztabu Obwodu AK Tarnów od października 1944 do stycznia 1945 r., organizator WiN w Tarnowskiem, szef Rady WiN Tarnów, w obawie przed aresztowaniem opuścił teren w maju 1946 r. (A. Pietrzykowska, *op. cit.*, wg indeksu; Z. Zblewski, *op. cit.*, s. 142).

⁷⁰ Władysław Kowal „Rola”, „Sanecki”, ur. 19 XII 1905 r., żołnierz kampanii wrześniowej, oficer ZWZ-AK, adiutant Komendy Obwodu AK Tarnów, a następnie dowódca batalionu AK „Barbara” Eugeniusza Borowskiego „Leliwy”, inspektor Rejonu Wschodniego Okręgu Krakowskiego WiN. Aresztowany 4 VII 1950 r., skazany na dożywotnie więzienie, karę odbywał do 1957 r. (F. Musiał, *Władysław Kowal [w:] Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 3, Kraków – Warszawa – Wrocław 2007, s. 258–264).

dało rozkaz grupie dywersyjnej Jana Jandzisia „Sosny”⁷¹ wykonania wyroku na ppor. Świątku. 28 marca 1946 r. wyrok został wykonany⁷².

4 sierpnia 1946 r. funkcjonariusze Referatu III PUBP aresztowali Wiesława Budzika „Rolanda”, żołnierza oddziału PAS NZW Tadeusza Gajdy „Tarzana”, współpracującego z członkami Inspektoratu Tarnowskiego Brygad Wywiadowczych. Gdy „Roland” składał wykrętne zeznania, na polecenie sowieckiego doradcy kpt. Lwa Sobolewa⁷³ poddano go torturom, m.in. powieszono za wykręcone do tyłu ręce i przypiekano stopy palącą się benzyną⁷⁴. Uzyskane w ten sposób zeznania rozpoczęły likwidację struktur Brygad Wywiadowczych przez UB.

Nim jednak doszło do unicestwienia podziemia niepodległościowego w Tarnowie, jego działacze jeszcze raz celnie uderzyli w tarnowski UB. We wrześniu 1946 r. kierownik rejonowy WiN Władysław Kowal „Rola” wspólnie z kierownikiem WiN na powiat tarnowski Bolesławem Kalacińskim „Trawką” wydali Janowi Jandzisiowi „Sośnie” rozkaz likwidacji sowieckiego doradcy w PUBP Lwa Sobolewa. Wyrok został wykonany 10 września 1946 r. przez pozostającą w luźnych kontaktach z WiN grupę Mieczysława Cielochy „Sprytnego”⁷⁵ z Woli Rzędzińskiej. Sobolewa wskazał im wówczas Jan Jandziś⁷⁶.

Likwidacja Zrzeszenia „WiN” w Tarnowskim stanowiła podstawowe zadanie Referatu III PUBP (a w szczególności Sekcji 2 tego Referatu) aż do 1949 r. Zagadnienie to zostało już szczegółowo opisane⁷⁷, w tym miejscu wspomnijmy jedynie, że apogeum tej operacji przypadło na przełom 1948 i 1949 r., a poszczególnych działaczy Zrzeszenia poszukiwano i aresztowano jeszcze do połowy lat pięćdziesiątych. W przedsięwzięciu tym tarnowski UB pełnił rolę wykonawczą, natomiast *gros* decyzji o podejmowanych działaniach należało do funkcjonariuszy Sekcji 2 Referatu III WUBP w Krakowie. W listopadzie 1948 r. przyjechała ponadto do Tarnowa grupa śledcza z Krakowa⁷⁸,

⁷¹ Jan Jandziś „Sosna”, ur. 7 III 1906 r., żołnierz AK, dowódca oddziału osłony Rejonu Wschodniego Okręgu Krakowskiego WiN. Aresztowany 21 IX 1951 r. i skazany na karę śmierci, którą na podstawie amnestii zamieniono na 15 lat więzienia. Zwolniony z więzienia w Rawiczu w sierpniu 1956 r. Szczegółowy biogram zob. M. Wenklar, *Jan Jandziś* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 4 (w druku).

⁷² AIPN Kr, 110/4698, Akta procesowe Jana Jandzisia. Zob. też.: W. Frazik, F. Musiał, *Likwidacja Juliana Świątko i Lwa Sobolewa z PUBP w Tarnowie (1946)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2004, nr 22, s. 5–28.

⁷³ Sobolew Lew, s. Samojły, ur. w 1918 r. w Kałudze, „sowieтник” przy PUBP w Tarnowie.

⁷⁴ W. Frazik, F. Musiał, *Aparat represji wobec tarnowskich struktur Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 1 (5), s. 163.

⁷⁵ Mieczysław Cielocha „Sprytny”, wraz z bratem Bronisławem organizator grupy zbrojnej, luźno związanej z WiN. Za wykonanie wyroku na Sobolewie skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano (AIPN Kr, 074/97, Charakterystyka nr 98 reakcyjnej bandy WiN pod dowództwem Cielochy Mieczysława ps. „Sprytny”).

⁷⁶ AIPN Kr, 110/4698, Akta procesowa Jana Jandzisia. Zob. też.: W. Frazik, F. Musiał, *Likwidacja Juliana Świątko...*

⁷⁷ W. Frazik, F. Musiał, *Aparat represji...*

⁷⁸ W skład tej grupy wchodził por. Tadeusz Ziarko i ppor. Jan Zborowski (AIPN Kr, 028/1, t. 15, Raport Referatu Śledczego za okres od 30 XI do 4 XII 1948 r., b.d., k. 132–137).

która prowadziła przesłuchania aresztowanych działaczy WiN wspólnie z tarnowskimi oficerami śledczymi – Janem Polowcem⁷⁹ i Władysławem Wójcikiem.

Z istotniejszych działań podejmowanych przez Sekcję 2 Referatu III PUBP, oprócz rozpracowywania Zrzeszenia „WiN”, należy wymienić likwidację tarnowskich struktur organizacji Polska Straż Przednia, młodzieżowej grupy niepodległościowej o zasięgu ponadlokalnym, powstałej na bazie drużyn starszoharcerskich⁸⁰.

Sekcja 1 Referatu III PUBP zajmowała się likwidacją poszczególnych grup zbrojnych działających na terenie powiatu, zarówno o charakterze niepodległościowym, jak i rabunkowym. W 1947 r. została zlikwidowana wspomniana już grupa braci Cielochów. Do 1948 r. funkcjonariusze Sekcji 1 Referatu III starali się zlikwidować działającą od 1946 r. na pograniczu powiatów tarnowskiego i brzeskiego grupę zbrojną pod dowództwem Józefa Jachimka o pseudonimie „Stalin”, który został ostatecznie zastrzelony przez żołnierzy KBW w grudniu 1948 r.⁸¹ Podejmowali również działania zmierzające do ujęcia przywódcy grupy zbrojnej działającej raczej na terenie Sądeckiego, Mieczysława Bulandy⁸².

Jedną z najdłużej ukrywających się osób, poszukiwanych przez Sekcję 2, był Franciszek Solarz, niegdyś członek rozpracowanej w 1948 r. młodzieżowej organizacji niepodległościowej „Międzymorze”⁸³, który uniknąwszy aresztowania, prowadził działalność zbrojną aż do momentu aresztowania 1 września 1952 r.⁸⁴ W 1953 r. Sekcja 2 Referatu III poszukiwała przywódcy grupy o charakterze rabunkowym Juliana

⁷⁹ Jan Polowiec, s. Franciszka, ur. 22 XII 1924 r. w Rzezawie, pow. Bochnia, robotnik. Przebieg służby: mł. referent PUBP w Tarnowie (od 6 V 1946 r.), słuchacz VII Kursu Szkoły Specjalnej przy WUBP w Krakowie (od 9 VIII 1946 r.), st. referent PUBP w Tarnowie (od 31 X 1946 r.), w lutym 1947 r. skierowany na Kurs Śledczy w Centralnej Szkole MBP (odesłany do PUBP za opowiadanie wśród elewów o metodach stosowanych w trakcie kampanii przed wyborami z 19 I 1947 r.), referent Referatu IV PUBP w Tarnowie (od października 1947 r.), oficer śledczy PUBP w Tarnowie (od 1 IV 1948 r.). Aresztowany 28 II 1950 i skazany 3 VII 1950 r. za przyjmowanie korzyści majątkowych w związku z pełnieniem funkcji oficera śledczego (AIPN Kr, 0149/391, Akta personalne Jana Polowca).

⁸⁰ Organizacja istniała w latach 1946–1949. O jej działaniach i likwidacji zob. M. Żychowska, *op. cit.*, s. 135–219.

⁸¹ Józef Jachimek „Stalin”, ur. 2 V 1911 r., przywódca grupy zbrojnej działającej w latach 1945–1948, która wykonała m.in. wyrok na funkcjonariuszu ORMO Janie Saku w Łęgu Tarnowskim (AIPN Kr, 111/2194, Akta nadzoru w sprawie przeciwko Józefowi Jachimkowi i towarzyszom).

⁸² Mieczysław Bulanda, s. Stanisława, ur. 12 VIII 1929 r., z różnymi współpracownikami działał od lutego 1947 do lutego 1949 r., dokonując akcji na spółdzielnie i urzędy gminne oraz pobić członków PPR. Trzykrotnie pojmany, trzykrotnie zdołał uciec. Ostatecznie aresztowany 25 II 1949 r. i skazany na śmierć. Wyrok wykonano (AIPN Kr, 111/1947, Akta nadzoru w sprawie przeciwko Mieczysławowi Bulandzie, s. Stanisława).

⁸³ O działalności i likwidacji organizacji „Międzymorze” zob.: M. Żychowska, *op. cit.*, s. 94–135.

⁸⁴ Franciszek Solarz „Puszczek”, „Heniek”, „Zawisza”, ur. 25 I 1928 r., członek młodzieżowej organizacji niepodległościowej „Międzymorze” w Tarnowie, dowódca oddziału partyzanckiego działającego pod egidą NSZ. Skazany na karę śmierci i stracony w marcu 1954 r. (M. Żychowska, *op. cit.*, s. 94–119; F. Musiał, *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie 1946–1955*, Kraków 2005, s. 238).

Kowalskiego⁸⁵, w 1954 r. Franciszka Kopy⁸⁶, natomiast podstawową działalnością Sekcji 2 w tych latach było ściganie dezertersów z Ludowego Wojska Polskiego⁸⁷. Na początku lat pięćdziesiątych do zadań Sekcji 2 należało również rozpracowywanie czynnych i byłych członków organizacji OUN-UPA, ale wymienieni praktycznie nie występowali w powiecie tarnowskim.

Zadaniem Sekcji 3 Referatu III było rozpracowywanie podziemnych organizacji związanych z ruchem narodowym działających na terenie powiatu, ale jak świadczą raporty, nie notowano takiej działalności, zatem sekcja ta koncentrowała się na obserwacji byłych działaczy endecji i poszukiwaniu dowodów na ich ewentualną kolaborację w czasie wojny w ramach prowadzonej sprawy obiektowej o kryptonimie „Józef”⁸⁸. Pomimo umieszczenia informatora w środowisku byłych narodowców nie udało się funkcjonariuszom odnaleźć „szkodliwej działalności po linii Sekcji 3”⁸⁹.

Partie i organizacje społeczne

W pierwszym okresie istnienia PUBP w Tarnowie partiami politycznymi zajmowała się Sekcja 3 tego urzędu. W powiecie tarnowskim w latach powojennych daleko było do dominacji Polskiej Partii Robotniczej na lokalnej scenie politycznej. W samym mieście najmocniejszą pozycję miała Polska Partia Socjalistyczna⁹⁰, kierowana przez przedwojennych bliskich współpracowników Adama Ciołkosza, do których należał m.in. prezydent miasta Eugeniusz Sit⁹¹. Natomiast na wiejskich terenach powiatu bezsprzecznie największym poparciem cieszyło się Polskie Stronnictwo Ludowe. Kilka kilometrów od Tarnowa leżą Wierzchosławice, miejsce symboliczne dla ruchu ludowego. Reprezentant PSL, Władysław Boruch, został po wojnie tarnowskim wicestarostą. Usunięty w czerwcu 1945 r., po gwałtownej reakcji PSL został przywrócony na to stanowisko. Starostą był natomiast Andrzej Grzybowski z PPR. Stronnictwo

⁸⁵ Julian Kowalski, ur. 1929 r., skazany na karę śmierci za przestępstwa pospolite i stracony we wrześniu 1954 r. (F. Musiał, *Skazani na karę śmierci...*, s. 146).

⁸⁶ AIPN Kr, 047/270, t. 1, Wkład organów bezpieczeństwa w utrwalanie władzy ludowej w latach 1945–1948 w woj. krakowskim, k. 47–48; AIPN Kr, 028/1, t. 20, Sprawozdanie z pracy UB w Tarnowie za okres od 1 VI do 1 VII 1954 r., b.d., k. 221–245.

⁸⁷ AIPN Kr, 047/270, t. 1, Sprawozdanie z pracy UB w Tarnowie za okres od 1 do 31 I 1953 r., b.d., k. 20–12.

⁸⁸ AIPN Kr, 047/270, t. 6, Sprawozdania Referatu III.

⁸⁹ AIPN Kr, 047/270, t. 1, Sprawozdanie Referatu III za okres od 24 III do 24 IV 1949 r., b.d., k. 237–241.

⁹⁰ O działalności PPS w Tarnowie do 1947 r. i wysiłkach UB dla jej zdyskredytowania zob.: M. Wenklar, *Jak prawdziwi socjaliści walczyli z PPR*, „Dziennik Polski”, 1 VI 2007.

⁹¹ Eugeniusz Sit, ur. 1 I 1907 r., polityk PPS, współpracownik Adama Ciołkosza, zaliczany do prawicowej frakcji w partii. Przed 1939 r. zastępca przewodniczącego Zarządu Komitetu Miejskowego PPS i sekretarz Okręgowej Komisji Robotniczej PPS, a także ławnik Zarządu Miejskiego w Tarnowie. W czasie okupacji w PPS-WRN. Po wojnie prezydent Tarnowa od 1 VI 1945 do 22 X 1947 r. Usunięty z urzędu i partii, po 1956 r. zrehabilitowany. Członek PZPR i ZBoWiD.

Pracy oraz Stronnictwo Demokratyczne nie wyszły w Tarnowie poza fazę organizacyjną. O pozycji poszczególnych partii w tamtym okresie świadczą liczby przytaczane przez funkcjonariusza UB w raporcie z grudnia 1945 r.: PSL – 10 000 członków, PPS – 4000, PPR – 1000, SP – 50, SD – 30⁹².

W 1945 r. Sekcja 3 najwięcej uwagi poświęcała rozpracowywaniu PPS, raportując do WUBP, że prezydent Sit oraz prezes PPS w Tarnowie Władysław Lorenz stoją na przeszkodzie współpracy PPS z PPR i działają na szkodę Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej⁹³. O sile PPS świadczy fakt, że partia ta prawdopodobnie miała w PUBP swojego człowieka, który przekazywał informacje o prowadzonych przez urząd działaniach, i była w stanie doprowadzić do usunięcia kierownika Sekcji 3 Aleksandra Jakubczaka, gdy dowiedziała się o podejmowanych wobec jej czołowych polityków działaniach operacyjnych⁹⁴. Kolejnym kierownikiem sekcji został Julian Świątek.

Jednym z odnotowanych przez Sekcję 3 PUBP przejawów walki o wpływy między tarnowskimi PPS i PPR był konflikt o kino „Marzenie”. W listopadzie 1945 r. załoga kina, składająca się w większości z osób bezpartyjnych lub członków PPS, przy wsparciu prezydenta Sita doprowadziła do odwołania wywodzącego się z PPR kierownika kina, niejakiego Ungera. Według UB chodziło o zupełne opanowanie przez PPS, posiadające już kino „Krakus”, sieci kin w Tarnowie. Sekcja 3 wszczęła w tej sprawie rozpracowanie agenturalne pod kryptonimem „Kinofikacja”⁹⁵.

Obok PPS największym zagrożeniem politycznym dla „władzy ludowej”, jeśli chodzi o powiat tarnowski, było Stronnictwo Ludowe Stanisława Mikołajczyka, później przemianowane na Polskie Stronnictwo Ludowe. Z tej partii wywodziła się np. większość wójtów i sekretarzy gmin w powiecie w roku 1946, a o jej sile i poparciu społecznym świadczyły takie wydarzenia jak Zjazd Powiatowy SL z udziałem Wincentego Witosa w lipcu 1945 r. czy tarnowskie obchody 200. rocznicy urodzin Tadeusza Kościuszki⁹⁶. PUBP w Tarnowie nadzorował szczególnie w ramach sprawy „W” wszystkie pobyty w Tarnowskim Wincentego Witosa – gdzie przebywa, z kim się spotyka – aż do jego śmierci 31 października 1945 r. Początkowo zajmowała się tym Sekcja 2, ale WUBP zwrócił uwagę, że należy to do przedmiotu zainteresowania Sekcji 3, sprawę więc przekazano tej ostatniej⁹⁷.

⁹² AIPN Kr, 028/1, t. 4, Sprawozdanie z pracy Sekcji 3 za okres od 1 do 31 XII 1945 r., b.d., k. 98.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ AIPN Kr, 028/1, t. 4, Raport operacyjny nr 17, k. 17. Aleksander Jakubczak, s. Michała, ur. 25 VIII 1919 r., kierownik Sekcji 3 do 1 VI 1945 r., najpierw przesunięty na niższe stanowisko kierownika kontroli prasy, 24 VIII ukarany siedmiodniowym aresztem, a 15 X 1945 r. oficjalnie zwolniony za nadużycie władzy (AIPN Kr, 0149/317, Akta osobowe funkcjonariusza UB Aleksandra Jakubczaka).

⁹⁵ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Sprawozdanie Sekcji 3 za okres od 15 do 20 XI 1945 r., b.d., k. 164.

⁹⁶ O PSL w powiecie tarnowskim zob.: B. Dereń, *Polskie Stronnictwo Ludowe w Krakowskim 1945–1947*, Warszawa 1998.

⁹⁷ AIPN Kr, 028/1, t. 17, Raport operacyjny Sekcji 2 za wrzesień 1945 r., b.d., k. 84.

W styczniu 1946 r. w ramach reorganizacji urzędu sprawy Sekcji 3 przejął Referat V, kierowany dalej przez Juliana Świątkę, początkowo określany jako Wydział V. Oprócz partii politycznych zajmował się również Kościołem, szkolnictwem i byłymi członkami AK oraz NSZ – tych ostatnich rozpracowywano w ramach sprawy obiektowej „Lotry”. Poza tym Referat V prowadził na początku 1946 r. szereg spraw agencyjnego opracowania, m.in.: „Prezes” – dotyczącą prezydenta Sita, „Poseł” – przeciwko przewodniczącemu Komitetu Powiatowego PPS Władysławowi Lorencowi, a także „Ryba” – przeciwko sekretarzowi PPR Aniołowi⁹⁸.

Pozycja PSL i PPS w powiecie tarnowskim zaczęła słabnąć po sfałszowanych wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r. Została rozwiązana Powiatowa Rada Narodowa, w której dotychczas większość mieli członkowie PSL, część działaczy tej partii przeszła do prokomunistycznego Stronnictwa Ludowego, część do akcentującego w Tarnowie swą niezależność wobec władz PPS. Raporty UB, ale również MO, wyraźnie pokazują, że tarnowskim działaczom PPS trudno było przyjąć wydawane przez centralne władze partii zalecenia o współpracy z PPR. Pepeesowcy nie chcieli organizować wspólnych pochodów na 1 maja, prezydent Sit i przewodniczący Lorenc interweniowali po stronie zatrzymanych przez aparat represji działaczy podziemia niepodległościowego, a w takich sytuacjach, jak np. wybory członków zarządów „Społem”, działacze PPS współpracowali z członkami PSL.

Pod koniec 1947 r. usunięto jednak starych działaczy PPS, mających za sobą przeszłość w PPS-WRN, a wyłoniony w lutym 1948 r. Zarząd Powiatowy partii składał się już niemal wyłącznie ze zwolenników współpracy z PPR. Proces „oczyszczania” składu partii zakończył się w październiku 1948 r., kiedy w silnej dotąd placówce PPS w Mościcach usunięto 310 członków, określonych mianem elementu „wuerenowskiego” i „klasowo obcego”⁹⁹. Samodzielna działalność obu partii zakończyła się poprzez połączenie z partiami komunistycznymi – w grudniu 1948 r. PPS i PPR zostały scalone w PZPR, a w listopadzie 1949 r. SL i PSL w ZSL.

Referat V zajmował się również młodzieżą, w tym organizacjami młodzieżowymi, zarówno jawnymi, jak ZHP, jak i konspiracyjnymi, które powstawały w powiecie tarnowskim. Na początku 1946 r. w wyniku zakończenia sprawy agencyjnego opracowania „Szkoła” funkcjonariusze UB zlikwidowali organizację niepodległościową Związek Obrońców Ojczyzny, w której większość spośród dziewięciu członków stanowili uczniowie Gimnazjum nr 3 w Tarnowie¹⁰⁰.

⁹⁸ AIPN Kr, 028/1, t. 12, Sprawozdanie Referatu V za okres od 1 do 31 I 1946 r., b.d., k. 27–29.

⁹⁹ Informacje o PSL i PPS pochodzą ze sprawozdań MO (AIPN Kr, 0125/215, Materiały dotyczące walk politycznych prowadzonych przez organy MO z bandami terrorystycznymi w powiecie tarnowskim 1945–1959).

¹⁰⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 12, Sprawozdanie pięciodniowe Wydziału V, 6 II 1946 r., k. 36. Zob.: M. Żychowska, *op. cit.*, s. 279–294.

W 1947 r. Referat V składał się z siedmiu sekcji. Sekcja 1 zajmowała się partiami politycznymi bloku demokratycznego, w szczególności rozpracowując byłych członków PPS-WRN i działaczy wówczas usuniętych z PPS. Do Sekcji 2 należały sprawy związane ze wsią i z ruchem ludowym – rozpracowywała zatem działaczy PSL, zajmując się również „wrogimi środowiskami” w ramach prokomunistycznego SL, a także „kułakami”, byłymi żołnierzami Batalionów Chłopskich, pracownikami Związku Samopomocy Chłopskiej oraz mieszkańcami wsi wyznaczonych do „uspółdzielnienia”. Sekcja 3 miała pod swą pieczęć tzw. środowiska mieszczańskie, do których zaliczano Stronnictwo Demokratyczne, pracowników sądownictwa i adwokatury oraz, co interesujące, świadków Jehowy. Przedmiotem zainteresowania Sekcji 4 były „wrogie” organizacje młodzieżowe, czyli harcerstwo oraz członkowie Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”. Sekcja 5 zajmowała się Kościołem, o czym będziemy mówić poniżej, a Sekcja 6 – poszczególnymi grupami zawodowymi: pracownikami samorządowymi, oświaty, środowiskami lekarskimi¹⁰¹. Do rozpracowania tych grup Referat V dysponował 1 rezydentem, 1 agentem i 49 informatorami¹⁰².

Praca Referatu V rozwinęła się w 1948 r. Prowadził kilkanaście spraw agencyjnych, w ramach których inwigilował wszystkie istniejące w Tarnowskim partie polityczne (PPR, PPS, PSL, SL, SP, SD), organizacje młodzieżowe (ZHP, OM TUR, ZWM, ZMW „Wici”), a także związki zawodowe i nauczycieli. W styczniu 1948 r. Referat V posiadał na kontakcie 93 informatorów, a w czerwcu tego roku liczba ta wzrosła do 129¹⁰³.

Po zjednoczeniu PPR i PPS oraz PSL i SL Referat V nadzorował działalność wywodzących się z PSL członków SL (m.in. posła do Sejmu Ustawodawczego Józefa Lesia i byłego wicestarostę Władysława Borucha) oraz pochodzących z PPS członków PZPR. Sprawy agencyjne prowadzono również wobec polityków PSL i PPS, którzy nie chcieli wstąpić do nowych partii, takich jak Gabriel Dusza¹⁰⁴. Inwigilacja wymienionych środowisk trwała do połowy lat pięćdziesiątych. O stosunku aparatu represji wobec nich świadczyły kryptonimy nadawane sprawom obiektywnym: „Podżegacze” – przeciwko byłym działaczom PPS-WRN, oraz „Spiskowcy” – przeciwko byłym peselowcom.

W obszarze zainteresowania Referatu V stale ważne miejsce zajmowały organizacje młodzieżowe. Spośród legalnych organizacji szczególnej obserwacji był poddany Związek Harcerstwa Polskiego, w którym trzon kadrowy stanowili ukształtowani przed wojną druhowie. Informatorzy donosili o niechęci ZHP do współpracy z ZMP,

¹⁰¹ AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. 1, Raport okresowy Referatu V, 19 VII 1947 r., k. 4–7.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. 1, Raport okresowy Referatu V za okres od 1 do 30 VI 1948 r., b.d., k. 216, 217.

¹⁰⁴ Zob. np.: AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie Referatu V za okres od 25 X do 25 XI 1949 r., b.d., k. 101–111; AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. I, Sprawozdanie z pracy Referatu V PUBP w Tarnowie za maj 1950 r., b.d., k. 335–337.

o wpływach duchowieństwa, śpiewaniu piosenek „antyradzieckich” przez harcerzy. Warto wspomnieć, że harcerstwo cieszyło się poparciem niekomunistycznych władz miasta – przewodniczącym zarządu Koła Przyjaciół Harcerzy był prezydent Eugeniusz Sit¹⁰⁵. Od początku lat pięćdziesiątych tarnowskie harcerstwo traciło niezależność, m.in. poprzez usuwanie dotychczasowych drużynowych i mianowanie w uzgodnieniu z ZMP nowych, odpowiednio politycznie przeszkolonych¹⁰⁶.

Referat V zbierał również informacje o działalności związanej z PPS OM TUR, bliskiego PSL ZMW „Wici”, ale również prokomunistycznego ZMP. Do grup młodzieży objętej zainteresowaniem aparatu represji w omawianym okresie zaliczyć również można młode osoby z rodzin pochodzących z Kresów, a od początku lat pięćdziesiątych również tzw. bikiniarzy. Funkcjonariusze UB sporządzali, a następnie wysyłali do WUBP w Krakowie, charakterystyki uczniów szkół średnich, którym należało przeszkodzić w dostaniu się na studia¹⁰⁷.

Referat V z całą surowością rozpracowywał i likwidował młodzieżowe konspiracyjne organizacje niepodległościowe, które licznie powstawały w Tarnowie do połowy lat pięćdziesiątych, głównie w środowiskach harcerskich. Oprócz wspomnianych już Związku Obrońców Ojczyzny, „Miedzomorza” i Polskiej Straży Przedniej funkcjonariusze Referatu V (wspólnie z Referatem III) zlikwidowali dwie grupy o nazwie Związek Młodzieży Zbrojnej¹⁰⁸, a w 1953 r. rozrzucając ulotki organizację „Czarni”, złożoną z dwunasto- i jedenastoletnich uczniów Szkoły Podstawowej im. Kopernika w Tarnowie¹⁰⁹.

Oprócz wymienionych organizacji politycznych czy młodzieżowych Referat V starał się kontrolować działalność wszystkich innych organizacji społecznych w powiecie, szczególnie jeśli zrzeszały ludzi o „wrogim stosunku” do władzy ludowej, jak choćby Związek Byłych Więźniów Ideowo-Politycznych¹¹⁰. Jako osoby z zasady podejrzane funkcjonariusze Referatu inwigilowali przedwojennych pracowników Referatu Wojskowego w starostwie i Zarządzie Miejskim. Ponadto Referat V zbierał informacje o nastrojach i działalności ludności żydowskiej przebywającej w Tarnowskim, skupionej w Komitecie Żydowskim¹¹¹.

¹⁰⁵ „Jednodniówka Harcerska”, 28 IV 1946 (dokument dostępny na www.skaut.okay.pl).

¹⁰⁶ AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 25 IV do 25 V 1950 r., b.d., k. 156–163.

¹⁰⁷ AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. 2, Sprawozdanie Referatu V za maj 1952 r., b.d., k. 484–493.

¹⁰⁸ Obie grupy o nazwie ZMZ powstały w Mościcach. Ich działalność skupiała się na produkcji ulotek i próbach zdobycia broni. Pierwsza została zlikwidowana w styczniu 1950 r., a kontynuująca jej działalność druga w kwietniu 1950 r. Szerzej zob.: M. Żychowska, *op. cit.*, s. 219–279.

¹⁰⁹ AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. 2, Sprawozdanie Referatu V za październik 1953 r., b.d., k. 642–650.

¹¹⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 25 V do 25 VI 1949 r., b.d., k. 47–55. O działaniach UB wobec jednego z założycieli związku, Antoniego Gładysza, zob.: P. Skurut, *26 lat inwigilacji*, „Dziennik Polski”, 6 I 2006.

¹¹¹ Np. AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 25 VIII do 25 IX 1949 r., b.d., k. 77–88; AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. 2, Sprawozdanie z pracy Referatu V za luty 1953 r., b.d., k. 581–589.

Wobec Kościoła

Władze komunistyczne w pierwszym etapie budowania ustroju, w czasie walki o utrzymanie władzy oraz unicestwienie opozycji zbrojnej i politycznej, starały się utrzymać w miarę poprawne stosunki z Kościołem. Zbyt wiele innych zadań pochłaniało wówczas aparat represji, aby mógł przeznaczyć szczególne siły na rozpracowywanie osób, środowisk i organizacji o kościelnych powiązaniach. Taka sytuacja występowała również w powiecie tarnowskim. Dopiero w latach 1947–1948 zaczęła się rzeczywista inwigilacja Kościoła katolickiego, a w mniejszym stopniu także innych związków wyznaniowych, które jednak na omawianym terenie nie występowały zbyt licznie.

Rozpracowywaniem Kościoła w strukturach tarnowskiego Urzędu Bezpieczeństwa do połowy 1953 r. zajmowała się Sekcja 5 Referatu V. W połowie 1953 r. utworzono w tarnowskim UB osobny Referat XI, który przejął od Referatu V zagadnienia związane z Kościołem.

W 1947 r. funkcjonariusze UB prowadzili trzy sprawy ewidencyjno-operacyjne wobec Kościoła, w tym jedną zajmującą się duchowieństwem (krypt. „Świątobliwi”) i jedną obejmującą alumnów Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie (krypt. „Wychowankowie”)¹¹². Sekcja 5 Referatu V zbierała również informacje na temat związków duchowieństwa z politykami PSL oraz prób organizowania Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży¹¹³. Również w 1948 r. działalność tarnowskiego aparatu represji wobec Kościoła skupiała się na inwigilacji duchowieństwa diecezjalnego i alumnów seminarium oraz na przeciwdziałaniu próbom organizowania młodzieży przez księży¹¹⁴.

Pod koniec lat czterdziestych Kościół zaczął być traktowany jako przeciwnik ustroju, którego działania trzeba dokładnie pilnować. UB zbierał zatem informacje np. na temat kazań głoszonych w kościołach, szczególnie w trakcie rekolekcji. Ważna dla władz była sprawa oderwania młodzieży od Kościoła, dlatego aparat represji z uwagą zbierał informacje na temat księży starających się gromadzić jak największą ilość dzieci na lekcjach religii lub zniechęcających rodziców do posyłania dzieci do szkół Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (TPD)¹¹⁵ oraz wstępowania do Związku Młodzieży Polskiej (ZMP).

Oprócz przywoływanych wyżej spraw ewidencyjno-operacyjnych powstawały kolejne – dotyczące redemptorystów z Tuchowa, tarnowskich bernardynów, Bractwa Różańcowego i Sodalicii Mariańskiej. Dwie ostatnie wspólnoty, podobnie jak inne bractwa i stowarzyszenia katolickie, zostały przez biskupa tarnowskiego w 1949 r. formalnie zlikwidowane w odpowiedzi na wymierzony w Kościół dekret z 5 sierpnia tego

¹¹² AIPN Kr, 028/1, t. 4, Raport okresowy Wydziału V, 21 V 1947 r., k. 200–207.

¹¹³ AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. 1, Raport okresowy Referatu V za lipiec 1947 r., b.d., k. 4–7.

¹¹⁴ AIPN Kr, 028/1, Raport okresowy, 25 IX 1948 r., k. 251.

¹¹⁵ Towarzystwo Przyjaciół Dzieci powstało w 1949 r. z połączenia Robotniczego i Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. W szkołach pod patronatem TPD prowadzono lekcji religii.

roku, nakazujący pod groźbą rozwiązania i konfiskaty majątku dokonania urzędowej rejestracji organizacji katolickich¹¹⁶. W 1951 r. tarnowski UB założył sprawę przeciwko organizacji „Caritas” w Tarnowie oraz przeciwko istniejącym w powiecie tarnowskim innym związkom wyznaniowym: świadkom Jehowy, metodystom, adwentystom oraz Zrzeszeniu Wolnych Badaczy Pisma Świętego¹¹⁷.

W Tarnowie znajduje się jedno z największych w południowej Polsce seminariów duchownych. UB zbierał informacje na temat alumnów seminarium w ramach sprawy „Wychowankowie”. W 1951 r. Sekcja 5 Referatu V założyła 361 teczek dla poszczególnych kleryków¹¹⁸. Starano się spośród nich werbować informatorów, żeby zdobywać informacje na temat warunków w seminarium oraz stosunku wykładowców do panującego ustroju: którzy z nich krytykują na wykładach filozofię marksistowską, którzy zachęcają alumnów do słuchania zagranicznych audycji radiowych¹¹⁹. Z satysfakcją odnotowywano przypadki opuszczenia seminarium przez kleryków¹²⁰. Działania UB wobec Kościoła nie powstrzymywały jednak napływu nowych kandydatów na kapłanów. We wrześniu 1952 r. Referat V podawał w raporcie informację, że do seminarium zapisało się na rok 1952/1953 254 kandydatów, co stanowiło największą liczbę od momentu powstania¹²¹.

Sekcja 5 Referatu V PUBP w Tarnowie zajmowała się również przejawami obrony wiary katolickiej przez społeczeństwo wobec antykościelnych posunięć administracji. Przykładem takiej sytuacji były wydarzenia z maja 1950 r. we wsi Koszyce Małe, gdzie miejscowa ludność z należącym do PZPR sołtysiem na czele włamała się do szkolnej szafy, skąd wyjęła i na powrót powiesiła zdjęty przez kierownika szkoły w myśl instrukcji Inspektoratu Szkolnego obraz Najświętszej Marii Panny, a następnie odśpiewała wspólnie pieśń *My chcemy Boga*¹²².

Tarnowski UB kontrolował zachowanie lokalnego Kościoła w momentach kluczowych dla kształtowania się relacji Kościół – państwo oraz mobilizacji społeczeństwa do wyrażenia poparcia dla linii partii (wybory, masowe deklaracje). Na początku 1950 r. funkcjonariusze Sekcji 5 Referatu V badali reakcje kurii i duchowieństwa diecezjalnego oraz zakonnego na udział, często niedobrowolny, niektórych księży w zorganizowanym

¹¹⁶ AIPN Kr, 028/1, t. 18, Raport dekadowy PUBP w Tarnowie za okres od 25 X do 25 XI 1949 r., b.d., k. 101–111. Zob. też: A. Dudek, *Państwo i Kościół 1945–1979*, Kraków 1995, s. 18.

¹¹⁷ AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 1 I do 31 XII 1950 r., b.d., k. 202–208.

¹¹⁸ AIPN Kr, 028/1, Sprawozdanie Sekcji 5 Referatu V za luty 1951 r., b.d., k. 217–224.

¹¹⁹ AIPN Kr, 028/1, t. 20, Sprawozdanie UB w Tarnowie za okres od 1 do 30 VI 1953 r., b.d., k. 72–79.

¹²⁰ Np. w raporcie ze stycznia 1951 r. zapisano, że z Niższego Seminarium wystąpiło pięciu kleryków, którymi miało się „zaopiekować” ZMP (AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie Referatu V za styczeń 1951 r., b.d., k. 209–216).

¹²¹ AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. 2, Sprawozdanie Referatu V za wrzesień 1952 r., b.d., k. 530.

¹²² AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 25 IV do 25 V 1950 r., b.d., k. 156–163.

na Politechnice Warszawskiej wiecu poparcia dla działań władz wobec „Caritasu”¹²³, a w kwietniu tego roku reakcje na porozumienie między rządem a episkopatem¹²⁴.

UB odnotowywał, którzy księża na wiosnę 1950 r. nie podpisali apelu sztokholmskiego¹²⁵, a w listopadzie tego roku deklaracji na II Światowy Kongres Obrońców Pokoju¹²⁶. Duchowni, którzy planowali jakiegokolwiek działania na dzień wyborów 1952 r. (np. poświęcenie cmentarza, odpust, impreza dla młodzieży, spotkanie komitetu rodzicielskiego), zostali odnotowani za próby odciągania ludzi od wyborów, a planowane wydarzenia zostały odwołane¹²⁷. Podobne działania aparat represji podejmował przed każdorocznymi obchodami 1 maja. W styczniu 1953 r. funkcjonariusze UB przesłuchiwali duchownych w sprawie ich opinii na temat procesu kurii krakowskiej¹²⁸. Stałym zainteresowaniem Sekcji 5 obdarzona była kuria z biskupem Janem Stepą¹²⁹ na czele.

Powstały w połowie 1953 r. Referat XI, który przejął od Referatu V zagadnienia związane z Kościołem, prowadził m.in. sprawy: „Nieuchwytny” – dotycząca ks. Jukundyna z klasztoru ojców redemptorystów w Tuchowie, „Katolicy” – przeciwko grupie związanych z Kościołem byłych polityków (wśród których był m.in. były poseł PSL Józef Leś)¹³⁰ oraz zajmował się sprawą ucieczki z Polski ks. Leopolda Rachwała, byłego kapelana ZHP w Tarnowie, na którego UB poszukiwał materiałów obciążających¹³¹.

Gospodarka

W pierwszych miesiącach istnienia w tarnowskim PUBP zagadnieniami z zakresu szeroko pojętej gospodarki (przemysł, rolnictwo, zakłady pracy, komunikacja) zajmowały się trzy odrębne sekcje. Licząca w grudniu 1945 r. trzech pracowników Sekcja 4 nadzorowała funkcjonowanie i nastroje pracowników obiektów przemysłowych

¹²³ AIPN Kr, 028/1, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 25 I do 25 II 1950 r., b.d., k. 130–138. Władze 23 I 1950 r. mianowały tymczasowy zarząd przymusowy „Caritasu” złożony z księży praządowych (A. Dudek, *op. cit.*, s. 20).

¹²⁴ AIPN Kr, 028/1, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 25 III do 25 IV 1950 r., b.d., k. 148–155.

¹²⁵ AIPN Kr, 028/1, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 25 IV do 25 V 1950 r., b.d., k. 156–163.

¹²⁶ AIPN Kr, 028/1, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 1 do 30 XI 1950 r., b.d., k. 195–201.

¹²⁷ AIPN Kr, 028/1, t. 19, Sprawozdanie Sekcji 5 Referatu V za październik 1952 r., b.d., k. 173–184.

¹²⁸ AIPN Kr, 028/1, t. 13, cz. 2, Sprawozdanie z pracy Referatu V UB w Tarnowie za styczeń 1953 r., b.d., k. 570–580.

¹²⁹ Jan Stepa, ur. 24 VI 1892 r., biskup tarnowski w latach 1946–1959.

¹³⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 20, Sprawozdanie z pracy Referatu XI za okres od 1 V do 1 VI 1953 r., b.d., k. 62–71.

¹³¹ AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za okres od 25 VIII do 25 IX 1949 r., b.d., k. 77–88; AIPN Kr, 028/1, t. 20, Sprawozdanie UB w Tarnowie za okres od 1 do 31 III 1953 r., b.d., k. 23–31.

i większych zakładów pracy. Sekcja 5 działała „po linii rolnictwa”, zatem w ramach jej zainteresowań znajdował się proces przeprowadzania reformy rolnej, funkcjonowanie Samopomocy Chłopskiej, aktywność Stronnictwa Ludowego¹³². Natomiast Sekcja 6 zajmowała się przede wszystkim kolejną, ale też Obwodowym Urzędem Pocztowym, Rejonowym Urzędem Telegrafów i Telefonów¹³³. Jej kierownikiem od 10 maja 1945 do 1 stycznia 1946 r. był Stanisław Klósek. W styczniu 1946 r. trzy powyższe sekcje połączono i utworzono Referat Ekonomiczny, którego kierownikiem został początkowo st. referent Marian Borkowski¹³⁴. W ramach Referatu istniała Placówka Ekspozytury Kolejowej BP, której kierownictwo objął Stanisław Klósek¹³⁵. W styczniu 1949 r. na bazie placówki powstał osobny Referat Kolejowy¹³⁶, którego nazwa zmieniała się później – jak to zostało już opisane we wstępie – na Referat Komunikacyjny¹³⁷, a następnie Referat VIII.

Referat Ekonomiczny zmienił nazwę na Referat IV w marcu 1946 r.¹³⁸ W tym czasie jego kierownictwo objął st. referent Kazimierz Węgrzyn¹³⁹. Referat ten prowadził sprawy obiektowe na fabrykę prochu w Niedomicach, Okręgowy Zakład Energetyczny w Tarnowie (OZET), Rejonowy Urząd Telegraficzno-Telefoniczny i Urząd Pocztowo-Telekomunikacyjny w Tarnowie. Prowadził również sprawy wobec podejrzanych

¹³² AIPN Kr, 028/1, t. 10, cz. 1, Raport operatywny nr 1, k. 3.

¹³³ AIPN Kr, 028/1, Raport operatywny nr 14, k. 12.

¹³⁴ Marian Borkowski, s. Mariana, ur. 21 II 1910 r. we Lwowie, podoficer zawodowy, żołnierz kampanii wrześniowej i kampanii francuskiej (1940 r., 1 Dywizja Grenadierów). Podejrzany o współpracę z Niemcami we Lwowie w latach 1942–1944. Przebieg służby: szofer PUBP w Tarnowie (od 23 II 1945 r.), mł. referent PUBP w Tarnowie (od 1 IV 1945 r.), referent gminy Sekcji 2 PUBP w Tarnowie (od V 1945 r.), słuchacz Centralnej Szkoły MBP w Łodzi (od 26 VI 1945 r.), st. referent Sekcji 3 PUBP w Tarnowie (od 25 IX 1945 r.), st. referent Sekcji 2 PUBP w Tarnowie, st. referent i p.o. kierownik Wydziału Ekonomicznego PUBP w Tarnowie (od I 1946 r.), st. referent Wydziału VII PUBP w Tarnowie (od 26 II 1946 r.), oficer śledczy Sekcji 2 Wydziału Śledczego WUBP w Krakowie (od 28 III 1946 r.), oficer śledczy PUBP w Krakowie (od 9 I 1947 r.), st. oficer śledczy PUBP w Krakowie (od 30 IV 1947 r.), oficer śledczy Sekcji 1 Wydziału Śledczego WUBP w Krakowie (od 1 V 1950 r.), st. oficer śledczy Sekcji 1 Wydziału Śledczego WUBP w Krakowie (od 1 VII 1950 r.), instruktor w kwatermistrzostwie WUBP w Krakowie (od 1 VII 1951 r.). Wydalony z resortu 30 VI 1953 r. Przyjęty ponownie 25 III 1957 r. na stanowisko kierownika administracyjno-gospodarczego sanatorium MSW w Krynicy. Zwolniony 31 VIII 1958 r. (AIPN Kr, 0161/19, Akta osobowe Mariana Borkowskiego; AIPN Kr, 0194/6881, Akta osobowe Mariana Borkowskiego).

¹³⁵ AIPN Kr, 028/1, t. 10, Raport operatywny Wydziału Ekonomicznego PUBP w Tarnowie za okres od 5 do 10 I 1946 r., b.d., k. 75.

¹³⁶ Referat Kolejowy powstał na podstawie rozkazu organizacyjnego MBP z 14 XII 1948 r. reorganizującego dotychczasowe struktury Ekspozytury Kolejowej BP (AIPN Kr, 057/722, Akta osobowe Piotra Klęczara, Wniosek personalny, 14 I 1949 r., k. 16).

¹³⁷ Zmiana nastąpiła na podstawie rozkazu organizacyjnego MBP z 5 XII 1950 r. (AIPN Kr, 057/722, Akta osobowe Piotra Klęczara, Wniosek personalny, 15 II 1951 r., k. 24).

¹³⁸ AIPN Kr, 028/1, t. 10, Raport dekadowy za okres od 16 III do 26 III 1946 r., b.d., k. 90.

¹³⁹ Kazimierz Węgrzyn, s. Michała, ur. 18 XII 1922 r., robotnik. Przebieg służby: mł. oficer śledczy PUBP w Tarnowie (od 20 VIII 1945 r.), referent PUBP w Tarnowie (od 1 I 1946 r.), słuchacz III kursu Szkoły Specjalnej przy WUBP w Krakowie (od 13 II 1946 r.), pracownik Wydziału Ekonomicznego / IV PUBP w Tarnowie (od marca 1946 r.). Zmarł 13 X 1946 r. w wyniku zatrucia gazem (AIPN Kr, 0149/541, Akta osobowe Kazimierza Węgrzyna).

o nadużycia pracowników spółdzielni i leśnictw. Jeszcze w 1946 r. rozpoczęto prowadzenie spraw na Państwową Hutę Szkła, Państwowe Przedsiębiorstwo Traktorów i Maszyn Rolniczych, Państwową Fabrykę Związków Azotowych (PFZA) w Mościcach oraz Państwowe Zakłady Przemysłowe „Konstancja”. Kiedy Kazimierz Węgrzyn zmarł 13 października 1946 r. w wyniku zatrucia gazem, kierownictwo Referatu objął Jan Polowiec. W lutym 1947 r. wysłano go jednak na kurs śledczy do Centralnej Szkoły MBP w Łodzi¹⁴⁰ i kierownictwo Referatu przejął Aleksander Demidow¹⁴¹.

Referat IV, okreśłany w sprawozdaniach niemal do końca 1946 r. jako Wydział IV, liczył w połowie 1947 r. pięciu pracowników i sześć sekcji, a informacje uzyskiwał od 38 informatorów, 2 agentów i 2 rezydentów. Na referat składało się sześć sekcji, których zakres zadań został opisany we wstępie. Pracownicy referatu rejestrowali zatrudnionych w nadzorowanych zakładach pracy „element wrogi” – przedwojennych działaczy Obozu Zjednoczenia Narodowego lub endecji, granatowych policjantów i przedwojennych oficerów WP, byłych członków PSL, żołnierzy AK, osoby „klerykalne”.

Od maja 1948 r. pracami Referatu IV kierował st. referent Julian Oruba¹⁴². W lutym 1949 r. w związku z centralnymi rozkazami o zwiększaniu nadzoru UB nad zakładami przemysłowymi i powstawaniu referatów ochrony rozpoczął się proces organizowania Referatu Ochrony w największym obiekcie przemysłowym powiatu – Państwowej Fabryce Związków Azotowych w Mościcach¹⁴³. W kwietniu RO Mościce już pracował. Referat IV nadzorował nadal Okręgowe Zakłady Energetyczne w Tarnowie, Zakłady Celulozy w Niedomicach, Południowe Zakłady Silników Elektrycznych M-7 w Tarnowie, Państwową Hutę Szkła, przemysł naftowy (Przedsiębiorstwo Państwowe Wierceń Poszukiwawczych Sekcja Wschód w Tarnowie) i spożywczy (delegatura Centrali Mięsnej i Tarnowskie Zakłady Mięsne), a także tartaki, większe budowy, PKS, oddział Narodowego Banku Polskiego i Urząd Skarbowy¹⁴⁴.

¹⁴⁰ AIPN Kr, 0149/391, Akta osobowe Jana Polowca, Wniosek o przyjęcie Jana Polowca na kurs śledczy w Centralnej Szkole MBP, b.d., k. 62.

¹⁴¹ AIPN Kr, 028/1, t, 10, cz. 1, Raporty Wydziału IV. Aleksander Demidow, s. Włodzimierza – referent PUBP w Tarnowie (od 15 III 1946 r.), słuchacz VI kursu Szkoły Specjalnej przy WUBP w Krakowie (od 28 V 1946 r.), referent PUBP w Tarnowie (od 29 VII 1946 r.), p.o. kierownik Referatu IV PUBP w Tarnowie (od lutego 1947 r.), funkcjonariusz PUBP w Olkuszu (od maja 1948 r.). Zwolniony dyscyplinarnie 1 XI 1949 r. Przebieg służby na podstawie: AIPN Kr, 140/23, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie za 1945 r.; AIPN Kr, 140/24, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie z 1946 r.; AIPN Kr, 140/4, Rozkazy personalne b. MBP z lat 1948–1952).

¹⁴² AIPN Kr, 028/1, t, 10, cz. 1, Sprawozdanie z pracy Referatu IV za maj 1948 r., b.d., k. 289. Oruba Julian, s. Jana (ur. 1915), w UB od 17 IV 1945 r. – st. referent Sekcji 4 PUBP w Olkuszu (od 1 IX 1945 r.), słuchacz II kursu Szkoły Specjalnej przy WUBP w Krakowie (od 1 I 1946 r.), funkcjonariusz PUBP w Olkuszu, szef Referatu IV PUBP w Tarnowie (od 1948 r. do 31 V 1951 r.). Przebieg służby na podstawie: AIPN Kr, 140/23, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie z 1945 r.; AIPN Kr, 140/24, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie z 1946 r.

¹⁴³ AIPN Kr, 028/1, t, 10, cz. 1, Sprawozdanie z pracy Referatu IV za luty 1949 r., b.d., k. 409.

¹⁴⁴ AIPN Kr, 028/1, t, 1, Sprawozdanie Referatu IV PUBP w Tarnowie za okres od 25 VI do 25 VII 1950 r., b.d., k. 2–16.

Na wiosnę 1949 r. władze wytypowały rodzinną wieś Wincentego Witosa, Wierchosławice, do „uspółdzielnienia”. Wieś ta, nazywana odtąd w raportach UB wsią „U”, została wybrana ze względu na przywiązanie miejscowej ludności do PSL Stanisława Mikołajczyka. Po złączeniu gospodarstw w ramach spółdzielni miała zaś stać się przykładem przemian Polski Ludowej promieniującym na cały powiat. Proces ten miał być nadzorowany przez tarnowski UB, który zdawał sobie sprawę, z jakim oporem się spotka. Świadczyły o nim już pierwsze niechętne idei spółdzielni reakcje mieszkańców Wierchosławic, którzy widzieli w niej groźbę kolektywizacji i utraty własności. Nawet spośród miejscowych członków PZPR tylko pięć osób zadeklarowało chęć przystąpienia do spółdzielni¹⁴⁵.

W 1950 r. powołana w gminie Wierchosławice Rolnicza Spółdzielnia Wytwórcza im. PKWN liczyła 30 członków i gospodarowała na 65 hektarach. Z powodu małej ilości gruntu nie była jeszcze oficjalnie zatwierdzona. UB notował, że większość mieszkańców nie chciała przystępować do spółdzielni. Kilku rolników już zapisanych, w tym członków PZPR, wystąpiło, tłumacząc się naciskiem żon. W gromadzie Rudka traktorzysta, który chciał zaoarać gromadzkie pastwisko, został przegoniony przez kobiety z widłami i motykami. Powtarzały się próby przeszkodzenia spółdzielczym traktorzystom, którzy chcieli orać pola przeznaczone pod spółdzielnię, należące dotąd do rolników niezadeklarowanych, których gospodarstwa uległy przeniesieniu. Rozsyłano również pogrożki do członków spółdzielni i agitatorów, pod ich domami śpiewano piosenki o kołchozach, a przez okna wrzucano zdechłe szczury¹⁴⁶. Mimo społecznego oporu spółdzielnie dalej powstawały, w dużej mierze w wyniku podejmowanej na ich rzecz akcji UB oraz administracji państwowej. W grudniu 1952 r. w powiecie tarnowskim funkcjonowało już siedem spółdzielni: w Wierchosławicach, Lisiej Górze, Kąsnej Dolnej, Burzynie, Łęgu Tarnowskim, Klikowej oraz Koszycach Wielkich¹⁴⁷.

Cyklicznie tarnowski Urząd Bezpieczeństwa przeprowadzał większe akcje. Należała do nich akcja „H” (później „S”), czyli nadzór nad skupem produktów rolnych i hodowlanych. W 1951 r. jako szczególnie niechętne do wypełniania założeń skupu wymieniano gminy Wierchosławice, Gumniska, Lisia Góra, Mościce i Gromnik. W trakcie trwającej od 12 października do końca grudnia akcji zastosowano wobec nich działania represyjne – 21 „opornych” rolników zatrzymano „profilaktycznie” i wypuszczono, 16 ukarano grzywną. Ponadto przeprowadzono ok. 30 rozmów w sprawie niewywiązywania się ze skupu, a 21 osób aresztowano za inne przewinienia (szeptana propaganda, słuchanie zagranicznych audycji itp.). Urząd notował, że w wyniku akcji „S”, w której oprócz funkcjonariuszy UB udział wzięło

¹⁴⁵ AIPN Kr, 028/1, t. 10, cz. 1, Sprawozdanie z pracy Referatu IV za kwiecień 1949 r., b.d., k. 418.

¹⁴⁶ AIPN Kr, 028/1, t. 1, Sprawozdanie z sierpnia 1950 r. „po linii” wsi „U”, b.d., k. 45–48.

¹⁴⁷ AIPN Kr, 028/1, Sprawozdanie miesięczne Referatu IV PUBP w Tarnowie za grudzień 1952 r. „po linii” spółdzielni produkcyjnych, b.p., k. 553–557.

74 milicjantów, 30 ormowców oraz 32 żołnierzy KBW, wyniki skupu znacznie się poprawiły¹⁴⁸.

Od czerwca 1951 r. sprawozdania miesięczne PUBP rozpoczynały się od wyliczeń, w jakim stopniu każdy zakład przemysłowy wykonał plan. Sprawozdania Referatu IV wraz z informacjami o pracy RO zajmowały znaczną część raportu. Informowano w nich o każdej awarii w zakładach, wszędzie szukając motywów politycznych i podejrzewając pracowników o sabotaż. Przy każdej awarii funkcjonariusze UB sprawdzali przeszłość i aktywność polityczną odpowiedzialnego za ten odcinek pracy pracownika, aby móc orzec, czy awaria nosi znamiona sabotażu.

Podejście funkcjonariuszy obrazują znamienne cytaty z raportów UB: „W czasie awarii tokarkę obsługiwał Smalec Roman, czł[onek] ZMP (aktywista) [...]. Biorąc pod uwagę przebieg awarii oraz dotychczasową pracę ob. Smalec Romana, to nie ma podejrzeń, aby nastąpiło celowe uszkodzenie tokarki”¹⁴⁹. Inaczej oceniono pracę w Zakładach Mechanicznych byłego żołnierza ZWZ-AK Tadeusza Lacha: „Na swym odcinku pracy pozostawił wielkie niedociągnięcia, które można zakwalifikować jako sabotaż, biorąc pod uwagę jego przeszłość polityczną”¹⁵⁰. W ostatnim kwartale 1952 r. Referat IV zanotował jedenaście awarii. W dziesięciu przypadkach ustalono winnych, pięć osób ukarano administracyjnie, trzy osoby aresztowano, a ich sprawy przekazano do prokuratury¹⁵¹.

W połowie 1951 r. powstały w powiecie tarnowskim trzy kolejne referaty ochrony: w Fabryce Celulozy w Niedomicach, w Fabryce Silników Elektrycznych M-7 w Piaskówce oraz w Zakładach Mechanicznych (dawne Warsztaty Mechaniczne). Ten ostatni nosił pierwotnie nazwę RO Warsztaty, zmienioną później na Referat Wojskowy, bowiem w Zakładach tych trwała tzw. produkcja „S” (specjalna), na potrzeby wojska¹⁵².

Śledztwa

Prowadzeniem śledztw w tarnowskim UB zajmowała się początkowo Sekcja 8 (Śledcza), a od reorganizacji z początku 1946 r. Referat Śledczy. Referat ten w całym omawianym okresie liczył przeciętnie dwóch funkcjonariuszy. Zadaniem Referatu Śledczego było uzyskanie w trakcie przesłuchań materiałów obciążających i sformułowanie

¹⁴⁸ AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie PUBP w Tarnowie za październik 1951 r., b.d., k. 312–318; AIPN Kr, 028/1, t. 1, Sprawozdanie z 31 X 1951 r. dotyczące aresztowań i przesłuchań w trakcie akcji skupu, k. 383–389.

¹⁴⁹ AIPN Kr, 028/1, t. 18, Sprawozdanie z pracy PUBP za okres od I VIII do 1 IX 1951 r., b.d., k. 278, 299.

¹⁵⁰ AIPN Kr, 028/1, t. 20, Sprawozdanie z pracy UB w Tarnowie za okres od 1 II do 1 III 1953 r., b.d., k. 13–22.

¹⁵¹ AIPN Kr, 028/1, t. 1, Analiza kwartalna pracy Referatu IV i referatów ochrony PUBP w Tarnowie za IV kwartał 1952 r., b.d., k. 558–569.

¹⁵² AIPN Kr, 028/1, Sprawozdanie Referatu IV, 26 XI 1951 r., k. 407–413.

aktu oskarżenia, a następnie przekazanie podejrzanych do Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Krakowie bądź Prokuratury Sądu Okręgowego w Tarnowie. Spośród niemal 180 spraw prowadzonych przez Referat Śledczy w trzech pierwszych kwartałach 1947 r. 101 przekazano do WPR, 26 do PSO, a 16 do MO lub innych UB. Piętnaście osób zwolniono na podstawie amnestii, a dwadzieścia z braku podstaw do oskarżenia¹⁵³.

Od grudnia 1948 do wiosny 1949 r. przebywała w tarnowskim UB wspomniana grupa śledcza z WUBP w Krakowie, wspólnie z miejscowymi oficerami śledczymi prowadząca śledztwa w sprawie lokalnych struktur Zrzeszenia „WiN”¹⁵⁴. Przed procesami tarnowskich działaczy WiN, przeprowadzanymi na sesji wyjazdowej w Tarnowie przez krakowski WSR, oficer śledczy Jan Polowiec na polecenie szefa PUBP Stanisława Strzałki¹⁵⁵ omawiał ze składem sędziowskim, jakie powinny zapaść wyroki¹⁵⁶.

Zeznania często były uzyskiwane przez oficerów śledczych za pomocą tortur, co poświadczają zarówno raporty WiN, jak i dokumenty UB. W pochodzącym z wiosny 1945 r. raporcie WiN czytamy: „Przy przesłuchaniach w sprawach jasnych dla nich bardzo grzecznie przesłuchują i po sporządzeniu protokołu odsyłają do piwnicy, przy ciemnych i zawitych stosują badanie przez tzw. kręcenie jaj, to jest wiążą jądra na sznurku dosyć grubym, skręcają i biją po nich trzcina względnie bykowcem. Również i kobiety zaarrestowane nie mają spokoju, gwałcenie należy do porządku dziennego”¹⁵⁷.

Warto zaznaczyć, że w przesłuchaniach aresztowanych często uczestniczyli funkcjonariusze spoza Referatu Śledczego – z kierownictwa bądź innych referatów operacyjnych. Po aresztowaniach grupy młodzieży ze wspomnianego już Związku Młodzieży Zbrojnej w raporcie WiN zapisano: „Śledztwo prowadził z całą bezwzględnością kpt. Podworski¹⁵⁸, bijąc uczniów w czasie przesłuchania, by przyznali, kto był ich d[owód]cą i z kim mieli kontakt. [...] Po śledztwie część aresztowanych zwolniono, niektórzy ze zwolnionych mieli wybite wszystkie zęby”¹⁵⁹.

W szczególnych przypadkach funkcjonariusze PUBP byli karani przez władze MBP za stosowanie „niedozwolonych metod śledczych”. Na przykład w lipcu 1950 r. sześciu funkcjonariuszy, w tym szef urzędu Stanisław Strzałka, starszy referent przy

¹⁵³ AIPN Kr, 028/1, t. 15, Sprawozdanie z pracy Referatu Śledczego za okres od 1 I do 15 XI 1947 r., b.d., k. 76.

¹⁵⁴ AIPN Kr, 028/1, Raport Referatu Śledczego za okres od 30 XI do 4 XII 1948 r., b.d., k. 132–137.

¹⁵⁵ Stanisław Strzałka, ur. 27 IV 1911 r., szczegółowy biogram zob. M. Wenklar, *Szefowie...*

¹⁵⁶ Polowiec pisał później: „Do rozprawy tej ja przygotowałem ławników, z którymi bezprawnie, lecz na polecenie szefa omówiłem, jak powinny wypaść wyroki, co też czyniłem w innych sprawach WiN” (AIPN Kr, 0149/391, Akta osobowe Jana Polowca, Oświadczenie, 6 XII 1949 r., k. 29).

¹⁵⁷ AIPN Kr, 07/1856, Akta kontrolno-śledcze p-ko W. Kowalowi i M. Kowal, t. 3, Raport WiN, b.d., k. 243.

¹⁵⁸ Leon Podworski, ur. 11 VIII 1902 r., pełnił wówczas obowiązki szefa PUBP w Tarnowie. Szczegółowy biogram zob. M. Wenklar, *Szefowie...*

¹⁵⁹ AIPN Kr, 07/1856, Akta kontrolno-śledcze p-ko W. Kowalowi i M. Kowal, t. 3, Raport bezpieczeństwa WiN za okres od 19 II 1946 do 19 II 1947 r., b.d., k. 259.

Kierownictwie Jan Pytlik¹⁶⁰ oraz starszy referent Referatu III Władysław Nosek¹⁶¹, zostało ukaranych karami od dziesięciu dni do dwóch tygodni aresztu. Wśród metod stosowanych przez nich wobec aresztowanych osób wyliczono bicie ręką w twarz, gumową pałką po stopach, kopanie po całym ciele, uderzanie krzesłem w głowę, a nawet podłączanie do rąk przewodów elektrycznych i rażenie prądem¹⁶².

Często pomimo starań funkcjonariusze Referatu Śledczego nie byli w stanie udowodnić rzekomych przewinień, których ujawniania domagali się od nich przełożeni. W kwietniu 1953 r. jeden z oficerów śledczych pisał samokrytycznie: „O tym, że Ref. Śledczy nie stanął do pewnego stopnia na wysokości zadania, świadczą fakty wrogiej działalności. Przede wszystkim działalność ta uwidacznia się na obiektach przemysłowych, czego dowodem jest, że mimo bardzo częstych wypadków awarii Ref. Śledczy w prowadzonych sprawach nie udowodnił w żadnej sprawie, że działalność ta była sabotażem. Mimo że Ref. Śledczy w okresie sprawozdawczym przekazał ponad 50 spraw do sądu, to jednak wróg był mało bity i likwidowany, a niejednokrotnie ten faktyczny wróg inspirator pozostał na wolności”¹⁶³.

Gdy 31 marca 1955 r. przestał istnieć w Tarnowie UB pod dotychczasową nazwą¹⁶⁴, etap „utrwalania władzy ludowej” można było uznać za zakończony. Nie było już struktur konspiracji niepodległościowej, a większość jej działaczy siedziała jeszcze w więzieniach. Byli żołnierze AK nie podejmowali żadnej działalności, a ich środowi-

¹⁶⁰ Pytlik Jan, s. Stanisława, ur. 1912 r. Przebieg służby: kierownik Sekcji PUBP w Brzesku (od 16 IV 1945 r.), st. referent Grupy WB w Brzesku (od 1 II 1946 r.), st. referent PUBP w Tarnowie (od 14 V 1946 r.), st. referent przy Kierownictwie PUBP w Tarnowie. Przebieg służby na podstawie: AIPN Kr, 140/23, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie z 1945 r.; AIPN Kr, 140/24, Rozkazy personalne WUBP w Krakowie z 1946 r.

¹⁶¹ Władysław Nosek, s. Antoniego, ur. 1 XII 1914 w Dąbrówce Szczepanowskiej, pow. Tarnów, robotnik, żołnierz kampanii wrześniowej. Przebieg służby: mł. referent Referatu III PUBP w Tarnowie (od 15 VII 1947 r.), słuchacz XI kursu Szkoły Specjalnej przy WUBP w Krakowie (od 22 X 1947 r.), mł. referent Referatu III PUBP w Tarnowie (od 17 I 1948 r.), referent Referatu III PUBP w Tarnowie (od 1 V 1948 r.), st. referent Referatu III PUBP w Tarnowie (od 1 V 1949 r.), st. referent przy Kierownictwie PUBP w Bochni (od 1 II 1951 r.), kierownik RO Niedomice przy PUBP w Tarnowie (od 1 V 1952 r.), kierownik RO Mościce przy PUBP w Tarnowie (od 1 VII 1952 r.), kierownik Sekcji 4 PUdsBP w Tarnowie (od 1 IV 1955 r.), st. oficer operacyjny Sekcji 4 PUdsBP w Tarnowie (od 1 IV 1956 r.), st. referent operacyjny Referatu ds. Bezpieczeństwa KP MO w Tarnowie (od 1 I 1957 r.), st. oficer operacyjny Wydziału III KW MO w Krakowie (od 1 I 1962 r.), zastępca komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa KP MO w Tarnowie (od 1 II 1967 r.). Zwolniony z resortu 30 IV 1970 r. (AIPN Kr, 0149/276, Akta osobowe Władysława Noska).

¹⁶² AIPN Kr, 057/722, Akta osobowe Piotra Kłęczara, Raport dyrektora Biura ds. Funkcjonariuszy MBP do ministra bezpieczeństwa publicznego, 26 VII 1950 r., k. 24–28.

¹⁶³ AIPN Kr, 028/1, t. 16, cz. 2, Sprawozdanie roczne z pracy Referatu Śledczego UB w Tarnowie za okres od marca 1952 do marca 1953 r., b.p., k. 422.

¹⁶⁴ Od 1 IV 1955 r. tarnowski Urząd Bezpieczeństwa Publicznego zmienił nazwę na Powiatowy Urząd ds. Bezpieczeństwa Publicznego.

ska było infiltrowane przez informatorów UB. Nie istniały partie opozycyjne wobec władzy, a dawni działacze PPS czy PSL, którzy uchowali się w PZPR czy ZSL, również pozostawali pod ścisłą obserwacją funkcjonariuszy PUBP. W tym czasie Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego wykorzystywał do tej pracy 35 rezydentów, 2 agentów i 428 informatorów¹⁶⁵. Społeczeństwo Tarnowa, poddane nieustannej inwigilacji, miało podnieść głowę dopiero jesienią 1956 r., w czasie październikowych wieców, a następnie okazując solidarność z walczącym o suwerenność narodem węgierskim.

¹⁶⁵ AIPN Kr, 028/1, t. 20, Sprawozdanie kwartalne UB w Tarnowie za lipiec, sierpień, wrzesień 1954 r., b.d., k. 288–308.